

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Kirkehistoriske
Samlinger

1993

Kirke
historiske
samlinger
1993

*Danske benediktinernonner og deres klostre i det 13.-15. århundrede**

Af Birgitte Langkilde

Der var i Danmark i løbet af middelalderen 30 nonneklostre, hvoraf 16 var af benediktinerordenen.¹ De var næsten alle med sikkerhed anlagt før 1241 eller i løbet af det 13. århundrede. Det er således etablerede klostre, der er tale om. Samtidig skal det bemærkes, at benediktinerordenen er en gammel orden, og at den i det 13. århundrede ikke mere var den seneste »mode« i klostermæssig sammenhæng. Det tegnede tiggerordnerne sig for at være. De fleste benediktinernonneklostre blev ved at fungere indtil reformationen. Altså i langt mere end 300 år.

Vi kender fra de 16 benediktinernonneklostre omkring 400 nonner ved navn. For perioden 1241 til 1536 drejer det sig om knap 300 nonner.² Et tilsvarende tal er ikke opgjort for munkeklostrenes vedkommende. Men da der i middelalderens Danmark var flere munkeklostre end nonneklostre, må man forvente, at der er mulighed for at finde frem til væsentlig flere munke. Men selv om vi kender navnene på knap 300 nonner fra den berørte periode, er det langt fra alle vi kender noget nærmere til. I det følgende vil nogle få af dem blive omtalt.

Forskningsbaggrund

Uden at komme med nogen egentlig forskningsoversigt vil jeg nævne nogle enkelte forskere, der har været igangsættende enten som provokatører eller som vejvisere.

Det første navn, jeg vil omtale, er *Hal Koch*.³ Han var den, der tidligst provokerede mig. I 1936 skrev han i artiklen »De ældste danske Klosters Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221«, at nonneklostrene »... spiller en betydelig mindre Rolle end Mandsklostrene, dels fordi de er saa usikre baade i kronologisk og retslig Henseende«, hvorefter han i sin afhandling undlader at behandle dem.⁴

Dette har *Gina Gertrud Smith* rådet bod på i sin afhandling »De danske nonneklostre indtil ca. 1250« fra 1973.⁵ Heri opregnes nonneklostrene af de gamle ordner, og de forsøges dateret med hensyn til grundlæggelsestidspunkt. Derudover ser hun på forhold omkring godsbesiddelser, klostrenes relationer til personer uden for klostrene, interne forhold og navnlig personkategorier i klostrene.

For den sene middelalders vedkommende har *P.G. Lindhardt* i »Den danske kirkes historie« Bd. 3 i afsnittet »Det religiøse liv i senmiddelalderen« også taget klostrene under behandling.⁶ Det er sket i en engageret post-reformatorisk afstandlæggende til klosterlivet og i en dvælen ved det negative. Der synes ikke at være et ønske om at forstå tiden på dens egne præmisser. Stikord som »forfald« og »adelige forsørgelsesanstalter« kan karakterisere fremstillingen.⁷

I modsætning hertil står *Thelma Jexlevs* forskning, navnlig omkring tre nonneklostre i Roskilde: Skt. Clara, Skt. Agnete og Vor Frue Kloster – offentliggjort i »Fra dansk senmiddelalder« 1976. Thelma Jexlev har i højere grad arbejdet med kildematerialet frem for at komme med store proklamationer. På den baggrund er hun kommet frem til nogle konklusioner omkring størrelsesforhold og rekrutteringsgrundlag.

Det var fire danske forskere, der især har været med til at provokere og give mit arbejde retning. Den femte, der skal omtales, er den engelske forsker *Eileen Power*. Hun har med sine tre publikationer, »Medieval English Nunneries« fra 1922, »Medieval People« første gang udgivet i 1924 og endelig »Medieval Women« posthumt udgivet af hendes mand M.M. Postan i 1975, levende og inspirerende skildret det middelalderlige religiøse liv i engelske nonneklostre på godt og ondt. Hos hende har jeg fundet en reel undersøgelse af nonneklostrene.

Den danske forskning har derimod været præget af at være drevet af protestanter. Den har et næsten polemisk tilsnit og en berøringsangst, det ytrer sig i, at man beskæftiger sig med klostrene som godser. Vel er det ikke uvæsentligt, hvorledes det økonomiske grundlag er, men det er altså ikke den hele og fulde sandhed om klosterlivet.

Hvad enten man kan lide det eller ej, så levede vore formødre og deres søstre og vore forfædre og deres brødre i en verden, hvor religion gennemsyrede hele tilværelsen, og hvor klosterideen var central i hele tilværelsesforståelsen i det vestlige Europa. Klosterhistorie kan ikke blive fuldspektret, hvis vi kun studerer godshistorie og lader fromhedslivet ligge.

Men vi må erkende, at i processen med at skrive det danske nonneklostervæsens historie, er vi stadig på det stade, hvor man spørger »wie es eigentlich gewesen«. En indsamling af empiriske data er nødvendig.

På trods af at mit ønske har været at nå frem til den danske udgave af det benediktinske nonneklostervæsen og dets åndsliv, har min undersøgelse i meget høj grad haft karakter af dataindsamling for at skabe overblik over benediktinernonnernes verden. Det er min opfattelse, at for overhovedet at kunne beskrive fromhedslivet, må man finde miljøet frem og beskrive det. Det igen forudsætter, at de personer, der befolker

miljøet findes frem og beskrives, og de situationer, hvori de optræder, analyseres. Det er altså en trinvis proces, hvor ideerne indkredses gennem de personer, der er bærere af dem, og som realiserer dem. Slagordsagtigt formuleret: Gennem ideernes bærere til ideerne.

Gennem etableringen af data kan der forhåbentlig skabes en vej til en afbalanceret forståelse af et aspekt af den senmiddelalderlige kirke og dens liv.

Kilder

Det evige omkvæd, når talen er om nonneklostre, er: Vi har næsten ingen skriftlige kilder, så derfor kan vi ikke sige noget om dem.

Men ved på forhånd at give op, får man på ingen måde et dybere kendskab til disse klostre, og jeg vil ikke gøre den engelske forsker C.R. Peers ord til mine. Han har sat de klostre til side med prædikaten »no history«, hvor der ingen primære skriftlige kilder er overleveret.⁸

Jeg vil hellere hylde princippet »søger og I skal finde«, selv om jeg også med Nanna Damsholt ved, at man som middelalderhistoriker må »kende og forstå kålmegangen over teksterne«.⁹

Men bortforklare at kildematerialet er sparsomt kan jeg ikke.

Skriftlige kilder

Jeg vil ikke generelt sige meget om de skriftlige kilder. Der er af de 16 klostre kun et, der har bevaret sit middelalderlige arkiv i nogenlunde stand. Det er nonneklostret i Slesvig: Skt. Johannes på Holmen. Et i flere måder bemærkelsesværdigt kloster, idet store dele af det middelalderlige anlæg stadig står intakt. Arkivet er i dag deponeret i Landesarchiv für Schleswig-Holstein på Gottorp Slot.

For de øvrige klostres vedkommende er der bevaret nogle få eller ingen dokumenter. Således har vi ingen dokumenter, der kan henføres til f.eks. Sebbler Klosters arkiv. Men selv om vi ikke har de originale diplomer o.lign. bevaret, har vi alligevel en vis viden om, hvad der har været i de enkelte klostres arkiver, eller hvad der er sket med arkiverne. Fra en del klostre er der nemlig – ofte på kongelig befaling – udarbejdet arkivregistraturer over de breve, der har været i det pågældende klostres brevkister. Mange af klostrenes dokumenter blev ved klostrenes inddragelse under kronen efter reformationen overflyttet til kongens slotte rundt om i landet. Siden hen er mange gået til, og de kendes derfor kun gennem disse arkivregistraturer.

Det er især dokumenter, der beviser adkomsten til gods, som klostrene opbevarede, men desuden også privilegietildelinger. Om de fleste af

disse kilder kan man konstatere, at de har et *andet primært sigte* end det, vi har brug for. Spørgsmålet er derfor: Indeholder de *indirekte* ud-sagn til belysning af klosterlivet og klosterlivet?

Vi kan ikke på samme måde som Eileen Power drive »litterær arkæologi«. ¹⁰ Vi har nemlig ikke i Danmark en Chaucer, der har skrevet »Canterbury Tales«, og som her blandt andre har beskrevet den gode Madame Eglentyne på pilgrimsfærd fra klostret til Canterbury. Kun i et par sene folkeviser har klosterlivet sat sig spor, og de reflekterer en virkelighed, som vi kan bekræfte gennem andre skriftlige kilder.

Vi må i dag forvente, at der ikke kommer nye skriftlige kilder frem. Samtidig er langt det meste udgivet. Det er derfor ikke gennem fund af nye skriftlige dokumenter, vi skal forvente at uddybe vor viden om nonneklostrene i middelalderen. Derimod kan nye og mere indsigtfulde læsemåder være med til at fremdrage flere aspekter.

Ikke-skriftlige, arkæologiske kilder

Kan vi ikke forvente nye skriftlige vidnesbyrd, er det noget andet, når det gælder arkæologien. Lidt flot sagt vil man få nye oplysninger, så snart man sætter spaden i jorden – især hvis man anbringer den det rigtige sted. Navnlig for nogle af de klostre, hvor vi næsten ingen vidnesbyrd har, kan det være en vej til at få disse klostres forhold belyst.

Hvor mange af de skriftlige kilder er af juridisk karakter, f.eks. skøder på jord, eller belyser særegne forhold som f.eks. notitser i årbøger, forholder det sig helt anderledes med det arkæologiske materiale. Gennem det får vi indblik i forhold, der sjældent har sat sig spor i de skriftlige kilder. Vi kommer tættere på dagliglivet i klostrene. F.eks. får vi et billede af bygningernes placering i forhold til hinanden, nonnernes indgang og placering i kirken under tidebønner og gudstjeneste, og vi kan i flere tilfælde følge, hvorledes der er blevet bygget om og til på klosterbygningerne i tidens løb.

Ja, selv omkring 1500 byggede man bl.a. om på klosterkirken i Slesvig, hvor der indrettedes et nyt nonnekor hen over en del af kirkens vestlige ende. Et interessant vidnesbyrd, når man gerne i eftertiden vil tegne et negativt billede med forfald og opløsning som væsentlige ingredienser. Men disse tendenser har altså ikke været kraftigere, end at man stadig har vedligeholdt bygninger og reflekteret over klausurbestemmelserne og dermed nonnernes rette placering i kirken.

Bygningerne kan også være med til at spejle teologiske strømninger. F.eks. kan ombygninger af kirkerum være påvirket af de ideer, franciskanerne og dominikanerne var bærere af. På den måde er de arkæologiske kilder ikke så prægede af en eftertids antikatolske propaganda.

Niels-Knud Liebgott gør i »Dansk Middelalderarkæologi« fra 1989 opmærksom på, at der for mange klostre er foretaget udgravninger og undersøgelser, men at der for mange stadig mangler en samlet dybtgående bearbejdning af resultaterne.¹¹ Samtidig tilføjer han, at middelalderarkæologiens vigtigste resultat inden for klosterområdet er en påvisning af, at de enkelte komplekser er frugten af en langvarig udbygningsproces, og ikke, som man tidligere har ment, var opført i et samlet forløb.¹²

Men udnyttelse af arkæologiske resultater er forbundet med vanskeligheder. Vi kan ikke altid umiddelbart som historikere gå ud og bruge de af arkæologerne gjorde fund. Vi er nødt til at bygge på deres tolkninger eller tolke igennem en dialog med arkæologerne. Det samme gælder også på det kunsthistoriske område.

Estrid fra Börringe

Tager man udelukkende udgangspunkt i kilderne eller manglen på samme, er det meget let at forfalde til det omkvæd, jeg omtalte ovenfor: Vi kan ikke sige noget om nonneklostrene, for der er næsten ingen kilder. Tager man derimod en person frem, som vi ved har været i et af klostrene, og spørger: Hvad ved vi om hende og hendes klosterliv? Ja, så tvinges man bort fra det negative svar og må besinde sig på, hvad der egentlig er at sige.

Som eksempler på nonner fra de tre århundreder har jeg valgt Estrid, der var i Börringe Kloster i 1260'erne. Dernæst de to søstre Helvig og Berta fra Odense, der indtrådte i Dalum Kloster 1348, og endelig Elene Hiulsdatter fra Gudum Kloster, hvor vi hører om hende før og efter år 1500.

Den første, jeg vil fremdrage til belysning af nonneklostrene, er altså Estrid fra Börringe. Der er overleveret fire breve, som Estrid har udstedt.¹³ Desuden har vi et femte brev, hvori ærkebiskop Jakob (Erlandsen) vidimerer et af hendes breve.¹⁴ Et sjette brev er udstedt af en svoger.¹⁵ De seks breve stammer alle fra arkivet i Skt. Clara kloster i Roskilde, og de eksisterer alle seks i originaludformningen på pergament og med rester af beseglinger.

Det første er Estrids testamente, oprettet ved hendes indtræden som nonne i Börringe Kloster den 28. maj 1262.¹⁶ Det næste brev fra samme dag er en præcisering af en bestemmelse i testamentet.¹⁷ Den 8. juni er hun taget til Lund og har der fået bekræftet testamentet.¹⁸ Dette testamente vil jeg se nærmere på, da vi gennem det får oplyst dels noget om den proces, det er at indgive sig i kloster, og dels får oplysninger om den sociale baggrund for en person, der har besluttet at tage dette skridt.

Men lad os først se på testamentets indhold.¹⁹ Efter den indledende bemærkning om at det udstedes i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn anføres udstederens navn. Hun benævner sig Estrid, datter af hr. Niels Alexandersen – altså ved navn og fadernavn. Derefter følger tanker om livet og døden, og med en fastslåen af, at hun dog er sund og rask og med fuld råderet over sin formue. På denne baggrund opstiller hun sit testamente.

Så følger en motivation. Det sker til Guds og Jomfru Marias ære og til hendes egne synders forladelse. Derefter en datering, at det sker pinse-dag. Så nævnes de typer vidner, der har været til stede. Det er såvel gejstlige som verdslige. Herefter følger de testamentariske bestemmelser. Klostret i Børringe får alt, hvad hun ejer beliggende i Skåne, plus alt, hvad hun har på Sjælland nemlig Salby og Asum. Til Skt. Clara Kloster i Roskilde giver hun Kalvslunde og Gørslev ligeledes på Sjælland.

Her er der dog en modifikation. Skt. Clara Kloster skal af disse besiddelser udrede 200 mark. De skal fordeles til klostre, hospitaler og kirker. Fordelingen skal administreres af hendes slægtning, broder Åstred, der selv er franciskanermunk.

Da Estrid således har fordelt alt sit gods og står som besiddelsesløs, så fortæller hun videre, at hun har aflagt klosterløfte, givet sig i nonneklostret i Børringe, i vidners nærværelse aflagt sin verdslige dragt og iklædt sig den hellige Benedikts dragt.

Derefter indsætter hun eksekutorer for sit testamente nemlig ærkebispe-skop Jakob i Lund og ærkedegnen Erland. Som den tredje person indsættes den verdslige Niels Øndesen.

Disse eksekutorer opfordres indtrængende til at sørge for at testamentets bestemmelser gennemføres. Hun lader testamentet besegle. Endnu engang ytrer Estrid sit håb om, at denne gave må få retskraft, og hun minder om ansvaret på den yderste dag for de, der evt. måtte hindre det. Herefter afsluttes med en datering.

Bestemmelserne omkring det sjællandske gods i Kalvslunde og Gørslev gentages i et særskilt brev udstedt samme dag.²⁰ Her anføres yderligere, at Estrid har aftalt med sin slægtning broder Åstred, hvilke klostre, hospitaler og kirker der skal begunstiges.

Det må være meget magtpåliggende, at disse bestemmelser er gyldige og kan gennemføres, for halvanden uge senere er Estrid i Lund, hvor hun »i fuld synode« får bekræftet sit testamente.²¹ Samtidig skøder hun sine ejendomme til priorissen i Børringe.

Tilsyneladende har hun allerede ved udstedelsen af testamentet anet, at der kunne blive problemer, eller også har der været strid, da hun oprettede sit testamente. Thi i 1268, præcis seks år senere, også den 28.

maj udsteder Estrid igen to breve.²² Hun præsenterer sig nu som søster Estrid, angiver sit fademavn, og derefter at hun nu er priorisse for nonnerne i Børringe. Brevet drejer sig om det gods i Kalvslunde og Gørsløv, der skulle skænkes til Skt. Clara kloster. Hun pointerer dernæst, at det hun bestemte i 1262, var hendes mening. Hun tilføjer, at dengang da hun udarbejdede testamentet og anlagde ordensdragten dvs. lige inden: »da jeg endnu var fuldtud Herre over min egen sidste Vilje ...« Derefter rettes indtrængende og bønfoldende opfordring til de, der har beslåglagt godset om at levere det tilbage, igen erindres om den yderste dag, dommens dag. For at understrege alvoren anfører hun, at konventsseglet vil blive brugt til besegling. Hun udsteder et næsten enslydende brev samme dag, men heri kommer synderens navn med.²³ Det er hr. Anders Erlandsen.

Nu synes det at have hjulpet på hr. Anders Erlandsen, thi 2. august 1268 udsteder han på Bornholm et brev, hvori han giver afkald på det gods som »Søster Estrid, Priorisse for Nonnerne i Børringe, min elskede Hustrus kødlige Søster, ved sin Indgivelse til Bod for sin Sjæl så gavmildt har givet og skødet til St. Clara Kloster i Roskilde« videre skriver han næsten som en anden skoledreng: »men som hidtil, hvordan det nu er gået for sig, utilbørligt har været tilbageholdt af mig eller i mit Navn ...«²⁴

Endnu en bemærkning skal knyttes til disse breve. Bag på det brev, hvori Estrid præciserer sin gave til Skt. Clara Kloster,²⁵ og bag på ærkebiskop Jakobs stadfæstelse er der med en anden hånd noteret: »domine Estridh relicte quondam. Petri Erlandhsun« (fru Estrid, enke efter Peder Erlandsen).²⁶

Vi kan ved hjælp af de seks breve placere Estrid. Som hun skriver, er hun datter af Niels Alexandersen.²⁷ Fra anden side vides det, at det er familien Falster, der kan føre sine linier tilbage til Skjalm Hvide – en af de betydeligste familier i riget.²⁸ Så fortæller Anders Erlandsen, at han er svoger til hende via sin kone.²⁹

Men af notitsen bag på de to breve ved vi, at han også er svoger via sin afdøde bror Peder Erlandsen, hendes afdøde ægtefælle.³⁰ Med i denne søskendeflok af Erlands-sønner er også Jakob, ærkebiskoppen, og Erland, ærkedegnen og senere ærkebiskop efter Jakob, og så er der også gælkeren i Skåne, Niels. Altså en række fremtrædende brødre af den slægt som senere har fået slægtsbetegnelsen Galen.³¹ Også de kan føre deres slægtslinier tilbage til Skjalm Hvide.

Konklusionen er altså, at vi med Estrid befinder os i de toneangivende kredse i landet. Desuden ved vi, at hun er en velhavende enke. Det var den sociale baggrund.

Nu vil jeg fremdrage nogle af de træk, der henviser til klosterlivet. Først om Estrids overgang til at blive nonne. Hun fastslår at hun er et sundt og rask menneske.³² Dette fastslås særdeles ofte i de danske testamenter. Det er vel en slags forsikring om, at der er tale om en velovervejet beslutning. At Estrid opretter testamente ved klostergang, hænger sammen med det benediktinske krav om, at man skulle være fuldstændig besiddelsesløs ved klostergang. Man måtte afvikle al sin formue, skifte med arvinger og evt. skænke den til det kloster, man trådte ind i.³³

Men samtidig blev en munk/nonne opfattet som »død bort fra verden« ved indtræden, og inden dødsfald var det bedst at have gjort testamente.

Nu står Estrid fuldstændig besiddelsesløs, så er hun i stand til at foretage næste skridt. Hun kan aflægge klosterløfte. Måske har hun allerede på dette tidspunkt været en meget kort tid på prøve og er nu af klostrets ledelse fundet egnet til at indtræde.

Benedikt fastslår nemlig i kap. 58 af sin klosterregel, at der skal ske en prøvelse af mulige kandidater inden de kommer ind til egentlig oplæring. Det Estrid sandsynligvis lover denne dag er ikke mere at forlade Börninge Kloster, (*stabilitas loci*), at ville omvende sig og leve efter klosterlige skikke (*conversio morum*) og endelig lydighedsløftet over for klosterlederen og i yderste instans Gud (*oboedientia sub abbate*).³⁴

Da dette er sket i vidners nærværelse, aflægger hun sin verdslige klædedragt og bliver iklædt sin nye klædedragt, »den hellige Benedikts Dragt«, hvilket også indebærer, at hun får sløret. Nu er hun ikke mere at opfatte som hørende til denne verden.

Det skal her bemærkes, at det er en enke, der er trådt ind. Estrid står nemlig selv som den handlende.³⁵ Der optræder ikke en egentlig værge. Den gifte kvinde/enken var her lidt friere stillet end den ugifte unge kvinde. Hun var total umyndig og derfor afhængig af sin værge/formynder. At der er sket en tilstandsændring med Estrid, kan læses ud af hendes brev fra 1268, hvor hun anfører følgende (i oversættelse): »... det, som jeg har foretaget og bestemt ved min Indgivelse eller dengang jeg anlagde Ordensdragt, da jeg endnu var fuldtud Herre over min egen sidste Vilje ...«³⁶ Underforstået, at det er hun ikke mere.

For Estrid var der et religiøst motiv til at gå i kloster. For hende har spørgsmålet om frelse på den yderste dag været væsentligt. Til Guds og den hellige Jomfru Marias ære samt sine synders forladelse foretager hun bortskænkningen af sin ejendom. Videre angiver hun, at formålet med klostergangen er at tjene Gud og den hellige Jomfru Maria.

Selv om formuleringen er formelagtig, mener jeg ikke, vi på nogen

måde kan betvivle disse motiver. I perioden fra ca. 1253 og frem til begyndelsen af 1300-tallet træffer vi en hel del enker, der på lignende måde gør store godsdonationer til klostrene, og flere af dem er blevet nonner.³⁷

Bl.a. skylder Skt. Clara Kloster sin grundlæggelse en sådan stormandsenke, fru Ingerd af Regenstein, en datter af Jakob Sunesen.³⁸ Hun var meget optaget af franciskanerordenens budskab og arbejdede på mange fronter for at et nonnekloster skulle oprettes i Danmark, og hun får pavens, kongeparrets og ærkebispens velsignelse og besegling til sit forehavende.

I 1263 har vi fru Margrethe enke efter Jens Gunnensen.³⁹ Hun ønsker også at blive nonne i Skt. Clara Kloster i Roskilde og gør testamente efter, at hun har skiftet med sine arvinger. Hun betænker mange klostre bl.a. nonneklostret i Slesvig, og særskilt betænker hun sin søster, der er nonne der. Igen er vi i samfundets øverste lag, hvor dronning Margrethe optræder som medbesegler.

Lignende forhold gør sig gældende, da fru Gro i 1268 med sin mands tilladelse – han dør dog inden – træder ind i Skt. Clara Kloster.⁴⁰ Fru Gro er navnlig at nævne, da hun i sit testamente betænker utrolig mange klostre. Hendes testamente giver således for visse klostre det første skriftlige kildebelæg.⁴¹

Vi har således et gruppebillede fra det 13. århundredes anden halvdel, hvor en del enker og deres slægtninge fra samfundets top er blevet grebet af klostertanken. Mest tydeligt er det de franciskanske fattigdomsidealer, der inspirerer, men ikke udelukkende, hvad en figur som Estrid fra Børringe viser.

Skal man tale om klosterorganisation for denne periode, så er det især priorissen vi kan belyse. Da Estrid nemlig i Lund får sit testamente bekræftet af ærkebiskop Jakob Erlandsen, da skøder hun, som nævnt, samtidig sit gods til priorissen i Børringe.⁴² Priorissen er den, der på klostrets vegne er med til at afslutte sådanne kontrakter. På samme måde kan Estrid, da hun selv er blevet priorisse, lægge hele embedet bag, da hun anvender klostrets konventssegl i bl.a. brevet til Anders Erlandsen.⁴³

Det er således kun i en verdslig forretning vi træffer hende. Tyngden i hendes embede lå dog inden for klostrets mure. Dette giver anledning til at reflektere over, hvad det er, der foranlediger, at skriftlige kilder bliver til, og at de bliver gemt. Den sædvanlige daglige og fortrolige rytme er det ikke nødvendigt at gøre notater om.

Hvad angår Estrids medpriorisser i landets øvrige benediktinernonneklostre, så optræder også de kun i situationer med varetagelse af gods og økonomiske interesser.⁴⁴

Hedvig og Berta i Dalum Kloster

Fra det 14. århundrede har vi ikke kendskab til en nonne/priorisse på samme fyldige måde, som vi kender Estrid fra Börninge. Men jeg vil se på Dalum Kloster.

Lørdagen før palmesøndag den 12. april 1348 var der nemlig stor festivitas i klosterkirken i Dalum Kloster.⁴⁵ En virkelig celeber begivenhed fandt sted, hvis vi skal tro Cornelius Hamsfort.

Cornelius Hamsfort var læge og historiker, og han døde i 1627.⁴⁷ I flere tilfælde kender vi for Dalum Klosters vedkommende kun til begivenheder og dokumenter gennem hans afskrifter og referater. Til tider er hans oversættelser og tolkninger af begivenheder præget af *hans* samtid, dvs. han bruger begreber, der ikke er middelalderlige. Det kan give visse fortolkningsproblemer. Det er således andenhåndsoplysninger, vi må arbejde med.

Den celebre begivenhed, Hamsfort beretter om, er indvielsen af et søskendepar til nonner i Dalum Kloster. Det er Helvig og Berta, døtre af Jens Værkmester. Som Hamsfort videre beretter, så er Jens Værkmester ubestrideligt den første blandt Odenses borgere. Med som vidner, var da også byens spidser, såvel gejstlige som verdslige.

Da de to unge døtre har aflagt løfte om at ville leve i overensstemmelse med reglerne i Dalum Kloster, så følger der ifølge Hamsfort nogle kommentarer om økonomiske transaktioner. Netop fordi vi kun har Hamsforts referat, er det temmelig svært at gennemskue, hvad disse transaktioner går ud på.

Hamsfort registrerer flere lignende nonneindvielser.⁴⁷ Ved at sammenligne disse relativt ensartede optegnelser synes forløbet ved en nonneindtræden i Dalum Kloster at have været følgende:

Noget gods blev skødet til klostrets prior. Den unge kvinde aflagde løfter. Prioeren tildelte på en eller anden måde den nye nonne renter af det overdragne gods. Det synes ofte at have været gods, som den nye nonne eller nonnens værge netop har haft eller for nylig købt til formålet.

På baggrund af dette ses altså, at også ikke-adelige kunne få mulighed for at få adgang til klosterlivet. Men der synes at tegne sig et billede, hvor en form for medgift bliver almindelig. Hvor der i det 13. århundrede var de velhavende enker, der skødede meget store formuer til klostrene i form af hele landsbyer, synes der i det 14. århundrede at være tegn på, at en medgift også kaldet indgift svarende til en gård var forventet, og at det var yngre og ugifte kvinder, der trådte ind.⁴⁸

Vender vi tilbage til notitsen om Helvig og Berta og bemærkningerne, om at godset blev tillagt dem, da synes der at være sket en opløsning

af det økonomiske fællesskab, der ellers var at forvente i et kloster. Måske er forholdene i Dalum her blevet som i kanonisstiftelserne i bl.a. Tyskland.⁴⁹ Men på grund af kildematerialet er det sværere at afsige kategoriske domme. Men noget kunne tyde på, at den benediktinske forståelse af det monastiske liv som praktisering af et fællesskab er gået tabt.

Tidspunktet for indvielse af de to søstre skal også kommenteres. Der var nemlig tradition for, at det skulle ske i forbindelse med jul, epifani eller påske.⁵⁰ Her finder det netop sted som optakt til påsken.

Denne periode i midten af det 14. århundrede er for Dalum Kloster præget af rigets almindelige tilstand, hvor store dele af landet var pantsat til de holstenske grever. Også Dalum Kloster kom på flere måder til at stifte bekendtskab med dem. Klostret fik bl.a. en gave i form af Nybølle Kirke af grev Gerhards sønner Henrik og Klaus i 1340 mod at nonnerne ville bede for grev Gerhards sjæl.⁵¹ Han var kort forinden blevet dræbt af Niels Ebbesen. Nonnerne blev altså forpligtet på forbøn.

I det hele taget synes den prior Anders, der var i Dalum omkring 1340, at have været holstenervenlig. Ved bispevalget i 1339 forsøgte han at blande sig til fordel for en tysk kandidat. Det lykkedes ikke. Men prior Anders måtte senere stå skoleret på en stiftssynode og offentligt erkende, at prioren i Dalum ikke kunne deltage i bispevalget.⁵² I det hele taget giver denne periode i højere grad kendskab til priorer end til nonner.

Det holstenske indslag i klostrets liv i dette århundrede kan måske også være til stede med indvielsen af to nonner i 1357.⁵³ Det synes at være to unge forældreløse søstre, igen ifølge Hamsfort. De to søstre Abele og Helene Porsfeld bliver indgivet i Dalum Kloster af deres farbrødre med det dem tillagte gods, hvilket prioren Anders modtog, som Hamsfort kort og lakonisk udtrykker det. Slægten Porsfeld er af holstensk oprindelse, men det er lidt svært at gennemskue, om de er 1. eller 2. generations holstener på Fyn.⁵⁴

Disse korte notitser om Dalum Kloster via Hamsfort er den slags, der kan få historikere til at udtale: Vi har ikke særlig mange kilder, og vi kan ikke sige meget. Men på trods af dette så kan vi i løbet af anden halvdel af det 14. århundrede følge, at ti kvinder er trådt ind i Dalum Kloster. Det er mere, end vi kan følge for noget andet kloster, og samtidig havde de alle gods med.

Men de er sandsynligvis ikke de eneste kvinder, der er indtrådt. Er de kommet med rede penge, har man givetvis ikke på samme måde hæget om de nedskrevne kilder. At indtræden kunne gøres op i et kontant beløb belyses fra Slesvig, hvor en far bliver nødt til at pantsætte en gård til

Skt. Johannes Kloster i Slesvig for at kunne udrede 40 mark lybsk for sin datters indtræden i 1338.⁵⁵

Samlende kan om denne periode siges, at kildematerialet til belysning af det indre liv i klostrene er svagere. Mod århundredets slutning indstifter Dronning Margrethe nogle store messer bl.a. i Hundslund og Aalborg Vor Frue Kloster, messer der involverede nonnerne i de pågældende klostre.⁵⁶ Men de indvarsler det 15. århundredes fromhedsliv.

Elene Hiulsdatter

Efter at have været i Skåne i det 13. århundrede og på Fyn i det 14. århundrede, tager vi i det 15. århundrede til Nordvestjylland til Gudum Kloster nær Struer. Vi har næsten ikke hørt om det i de foregående århundreder. Det er nævnt i fru Gros testamente fra 1268,⁵⁷ men ellers er der ikke bevaret særlig mange breve om dette kloster. Men i anden halvdel af det 15. århundrede synes der at være grøde. Det er i fru Elene Hiulsdatters og hendes forgængeres priorissetid.

Vi er nu i perioden, hvor koncilierne i Konstanz (1414-18) og Basel (1431-37/49) har været afholdt og ligeledes provinskonciliet i København i 1425. Der har været kongekroning i Ribe i 1443. Den efterfulgtes umiddelbart af ærkekongens og ærkebispens udstedelse af to vigtige forordninger: kloster- og tiendeforordningerne.⁵⁸ Vi er med andre ord i klosterreformernes århundrede. Vi har med Ribe-forordningerne på papiret fået et ligeværdigt samarbejde mellem de to instanser konge og kirke. Man taler nu om kristenhedens to arme, der begge er forpligtede og ansvarlige for kirken og kristenheden.

Inden for benediktinerordenen var der også bevægelse med bl.a. en ny kongregationsdannelse med udgangspunkt i klostret i Bursfeld nær Göttingen. Det fik også nogle linier til Danmark.⁵⁹ En munk Johannes fra Cismar i Holsten var i Danmark i perioden 1457-63 for at propagandere for denne kongregations reformer. Han vides at have haft kontakt til Skovkloster, Odense og navnlig Vor, der blev optaget i kongregationen, men sikkert også til nonneklostrene i Sebbler og Gudum.

Måske er det disse begivenheder, der ligger bag et pavebrev fra 1459.⁶⁰ Priorisse og konvent i Gudum Kloster har klaget over:

»..., at de ikke har kunnet få Lov til at føre et Liv efter Reformen og tjene Gud i Overensstemmelse med Ordenens Bestemmelser, fordi han, som rettelig skulde give dem Tilladelse dertil, saa langt fra har draget Omsorg for at give dem den, at han tværtimod har paaført Klostret allehaande Fortrædeligheder ved at bebyrde Klostret med Bekostning og Udgifter til hans Ryttere, under Paaskud af, at Klostergodset hørte ham

til, og desuden ved Gang paa Gang at visitere Klostret og fortære dets Godser og volde de fattige Kvinder Fortræd uden i mindste Maade at belære dem om det gode reformerede Liv og Læren. Derfor tager de nu deres Tilflugt til Pavens Fødder med følgende Bønner:

At I ville værdiges at befale nogle Prælater til, efter at have undersøgt Klagerne, at forsvare Klostret mod disse Undertrykkelser og at reformere det efter Pavens Befaling og at holde dem i nævnte Kloster til at blive ved med at leve og tjene Gud efter deres Ordens Regel og at hindre Biskoppen i paa nogen som helst Maade i andre Henseender at volde Klostret Fortræd, om fornødent gøres ved Paakaldelse af den verdslige Arm; og at I ville værdiges at fjerne Tøjlesløsheden, saa at de nævnte Beskyttere og Kommissarier kunde med pavelig Myndighed til evig Tid bevare samme Kloster i Besiddelsen af alle dets Godser, rørilige og urørilige, Tiender af hvad Navn nævnes kan, mod alle dem, der trakte efter at bemægtige sig dem, røve og fortære dem, tilligemed dets Afladsprivilegier, bispelige og pavelige Gunstbevisninger.»⁶¹

De beder altså om at få undersøgt forholdene af nogle uvildige, så de kan blive befriet fra biskoppens økonomiske pres, og så de kan blive reformerede. Dette skulle evt. ske under påkaldelse af den verdslige arm – altså kongemagten.

Vi har altså her et kloster, der er kommet på konfliktkurs med sin biskop. Helt galt er det åbenbart gået med bispens gæsteripraksis. Den har været økonomisk tyngende. Derfor har nonnerne taget deres tilflugt til kirkens øverste herre, paven.

Det er Ribe-bispen Henrik Stangeberg, de gode nonner i Gudum er så utilfreds med. Egentlig er det uforståeligt, at de er kommet i konflikt med ham på ønsket om reform.⁶² Han viste ellers gennem sine synodalbestemmelser stor interesse for det kirkelige liv og sjælesorgen. Men måske er det den økonomiske side af sagen, der har været den væsentligste årsag. På det område havde Henrik Stangeberg nemlig andre konflikter løbende.

Nonnerne får en pavelig tilladelse til en sådan undersøgelse. Men hvad der nærmere er sket, ved vi ikke. Der er nemlig ingen skriftlige kilder, der bevidner det.

Men fire år senere i 1463 skete der noget. Kong Christiern holdt møde i Kolding med en del gejstlige. Henrik Stangeberg og broder Johannes fra Cismar var også til stede. Ifølge broder Johannes' optegnelser skete der følgende:

»Kongen bønfuldt som en ret Kristen af Gavn og Navn tilligemed nogle af hans Raadgivere og adskillige andre indstændigt een af Biskopperne om at lade et Kloster i hans eget Stift reformere. Men han

vilde ikke give det mindste efter hverken for Kongens personlige Forbøn eller for de andres, tværtimod rettede han nogle ligefrem forbryderiske Beskyldninger mod ham, der virkede for Klosterreform, hvorved han rigtignok ogsaa med Rette forspildte baade Kongens og de andres Gunst.«⁶³

Men altså hverken pave, eller konge kunne hjælpe de ihærdige nonner i Gudum, der så inderligt ønskede reform. Men døden indhentede Henrik Stangeberg den 25. april 1465. For søstrene i Gudum må det have været en lettelse. Året efter har vi en optegnelse, der kun er kendt gennem arkivregistraturen – der i parentes bemærket udmærker sig ved lidt fyldigere referater end nogle af de øvrige klostres arkivregistraturer. I optegnelsen står:

»Konning Christian thend förstis pergamenttz breff, giffuitt priorisze wdj Gudom closter, ther wdj hans matt. haffuer wndt och beuilgett hinde att maa jndsett sogneprest thill nörrre Nesom kiercke wdj Skodborg herrit, huilcken som sognefolckitt kand och will giöre fuldt for sitt embede, och schulle och mue the holde regulam obseruantie effther thid-sens och landszens leiglighed, ...«⁶⁴

Så lykkedes det endelig for klosteret at blive reformeret. Efter Henrik Stangeberg fulgte som biskop i Ribe Hartvig Juel. Nu blev forholdene anderledes for det lille kloster med en biskop, der interesserede sig positivt for klosteret, og de fik kongelige beskyttelsesbreve.⁶⁵ Kristenhedens to arme samarbejdede om at skabe de rette rammer for klosterlivet.

I 1484 gav Hartvig Juel tilladelse til, at priorisse og konvent i Gudum Kloster måtte bygge deres kloster og avlsgård op til Gudum Kirke og bruge alt det gods og den ejendom, som tidligere var blevet brugt til priorien.⁶⁶ Desuden får de lov til at bruge Gudum Kirke til klosterkirke.

Det var altså det kloster, hvor der var sket noget med dets indre liv, og når der sker en åndelig vækkelse, ytrer det sig også ofte i, at der også skal ryddes op og ordnes i de ydre rammer.

Det var til dette kloster den sikkert helt unge Elene Hiulsdatter kom. Vi ved ikke, hvornår hun indtrådte. Vi hører først om hende i 1492 som priorisse, og vi kan følge hende frem til reformationsrørets tid.⁶⁷

Vi kender lidt til hende og hendes familie.⁶⁸ Hendes rødder er i sognet. Hendes far Jens Pedersen Hiul (d. 1481) var ejer af gårdene Tangsgaard i Gudum sogn og Kamstrup i Nissum sogn. De var af den vestjyske lavadelsslægt Hiul. Men det har været en af de slægter, der var lige på grænsen til at miste sit adelsskab. Per Ingesman har i sin afhandling *»Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*« behandlet denne familie, idet en sandsynligvis noget ældre bror var blevet official ved ærkebispesædet.⁶⁹ I dette embede trængtes han i 1463. Vi kender og-

så en anden søster Karine Hiulsdatter og en bror Tøger Hiul. De bliver på Gudum-egnen. Men det går tilbage for familien, idet de må pantsætte deres gods til Gudum Kloster. Elene Hiulsdatter og broderen Peder Hiul var ikke de eneste, der gik i kirkens tjeneste. Peder Hiul havde selv en datter Agnete. Hun træffes i 1475 som nonne i det skånske Bosjö Kloster, og i 1514 er hun priorisse samme sted.⁷⁰

Men tilbage til Elene Hiulsdatter. Vi har altså socialt placeret hende som hørende til en lokal vestjysk lavadelsfamilie fra området omkring Gudum Kloster. Hun er sikkert kommet i kloster som ung pige, og familien er ikke ukendt med at gå i kirkens tjeneste.

Vi har fra 1492 det første vidnesbyrd om hende. I Gudum Kirke blev der i begyndelsen af dette århundrede fremdraget resterne af en gammel indskrift, der lyder i oversættelse: *»I det Herrens år 1492 fuldendtes // – – dette Dagen før Sct. Thomas Dag // – – selv hæderværdig Biskop? Hartvig // – Elene Hiuffuelsdotter y gotom (closter?)«*.⁷¹

Det er sandsynligt at denne indskrift har noget at gøre med klostrets flytning og Gudum Kirkes indretning til klosterkirke. Biskop Hartvig Juel har da været i kirken og indviet.

Ud over dette finder vi især Elene Hiulsdatter på klostrets vegne involveret i flere godstransaktioner og godsstridigheder. Men i et mageskifte vovede hun sig for langt. Hendes embedsførelse blev underkendt af biskop Hartvig.⁷²

De menige nonner hører vi ikke meget til fra Gudum Kloster. Men i fru Elene Hiulsdatters priorissetid ved vi, at nonnerne fik ekstra forbønsopgaver. Biskop Ejler Stygge i Århus (af andre også kaldet Ejler Madsen Bølle) overdrog nemlig i 1496 klostret sine rettigheder i Struergård.⁷³

Modydelsen var dels at klostret skulle lade holde Vor Frue messe i klostret og dels *»at de gode jomfruer skulle bede trolig til Gud for os og vore arvinger og synge den antifonam Melchisedech, de og deres efterkommere hver søndag efter messe gudelig og redelig til evig tid«*.⁷⁴

Denne ejendomsoverdragelse viser også, hvorledes åndeligt og materielt er knyttet sammen i senmiddelalderen. Afkastet fra Struergård er for det første et pund smør, som skal gå til betaling af Vor Frue messe, men desuden afkaster det også 5 ørtug korn, skovvogne, skovsvin og dagsarbejde, der skal gå til nonnerne for deres del af forbønsarbejdet.

Det er endda specificeret, hvilken konto det skal indsættes på: nemlig *»at de gode jomfruer skulle selv nyde det til deres klæders behov«*, og videre: *»ej at priorisse eller nogen forstander skal gjøre dem noget forfang deroppå i nogen måde«*.⁷⁵ Altså her skulle nonnerne særskilt leve- re en ydelse, hvor klostrets administration ikke skulle forgribe sig på indtægten.

Denne donation, eller handel skulle man næsten kalde det, er et godt eksempel på senmiddelalderens religiøsitet og på tidens store behov for alle slags forbøn, sådan som Lars Bisgaard har vist det.⁷⁶ – Måske havde Ejler Stygge virkelig brug for det. Hans eftermæle er nemlig meget blakket.⁷⁷

Afslutning

Vi har nu hørt om en enkelt eller enkelte nonner fra det 13., 14. og 15. århundrede. De eksempler, jeg har fremhævet, har belyst forhold omkring rekruttering og de bevægelser, der har været. Fra højadelige enker i det 13. århundrede til lavadelige unge kvinder i det 15. århundrede, men også med plads til velsituerede borgerkvinder. Desuden er det blevet belyst, at der har været en udvikling fra at skøde hele sin formue til at medbringe en gård eller et pengebeløb ved indtræden i kloster. Nonnernes funktioner og roller kendes især gennem mødet med omverdenen, så som godstilskødnings eller aftale om forbøn og messer. Derudover har vi set, at selv om klostergang blev forstået som en døen bort fra verden, så levede de på en eller anden måde stadig i en dialog med verden, og de strømninger, der bevægede verden uden for klostermurene, forplantede sig også til verden indenfor.

Noter

* Artiklen er en lettere bearbejdnings af min konferensforelæsning i Religionsvidenskab afholdt 19. juni 1992 ved Institut for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet. Opgaveformuleringen lød: »Danske Benediktinemonner og deres klostre i det 13., 14. og 15. århundrede. For hvert af de tre århundreder ønskes en præsentation af en dansk nonne, hendes sociale oprindelse og hendes rolle i klostrets organisation og fromhedsliv. Herunder ønskes en præsentation af kildematerialet og nogle af de metodiske problemer, der knytter sig til dets anvendelse.« Forelæsningen knytter sig til et konferensspecial med titlen: »De danske benediktinemonner 1241-1536 med særlig henblik på fromhedsliv, institutions- og personalhistorie« fra 1987.

1. Gina Gertrud Smith: De danske nonneklostre indtil ca. 1255. i: Kirkehistoriske Samlinger (KS), Kbh., 1973 1-45.; H.N. Garner: Atlas over danske klostre, Kbh. 1968. Vilh. Lorenzen: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie, Kbh. 1933 (= Vilh. Lorenzen: De danske Klostres Bygningshistorie I-XI. Kbh. 1912-41. Bd. X). De nonneklostre, der er blevet opfattet som benediktinske, er: *Børghlum Stift*: Hundslund, Maria og Clemens Kloster (grundlagt 1264); Ø, Vor Frue Kloster (grundlagt før 1177). *Viborg Stift*: Aalborg, Vor Frue Kloster (grundlagt før 1252); Sebbler, Skt. Laurentius Kloster (grundlagt før 1268); Ørslev, Skt. Nikolaj Kloster (grundlagt før 1275). *Århus Stift*: Randers, Skt. Peder og Maria Kloster (grundlagt før 1166); Ring Kloster (grundlagt før 1203); Vissing Kloster (grundlagt før 1268). *Ribe Stift*: Ribe, Skt. Nikolaj Kloster (grundlagt før 1170); Gudum Kloster (grundlagt før 1268); Stubber Kloster

- (grundlagt før 1268). *Slesvig Stift*: Slesvig, Skt. Maria og Johannes på Holmen (grundlagt i 1190'erne). *Odense Stift*: Dalum Kloster (grundlagt mellem 1193 og 1202). *Lund Stift*: Lund, Skt. Peder og Maria Kloster (grundlagt før 1166); Bosjö, Skt. Nikolaj og Maria Kloster (grundlagt før 1181); Börringe, Vor Frue Kloster (grundlagt før 1233).
2. Inger Birgitte Langkilde: De danske benediktinermonneklostre 1241-1536 med særlig henblik på fromhedsliv, institutions- og personalhistorie. Konferensopgave og -speciale i kirkehistorie, Institut for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet 1987.
  3. Hal Koch: De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221. i: Historisk Tidsskrift, Kbh., 10:III:1936:511-582. Genoptrykt i: Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder, Kbh. 1972, p. 511-582.
  4. *Ibid.* p. 517.
  5. Gina Gertrud Smith: De danske nonneklostre indtil ca. 1255. i: KS 1973 1-45.
  6. P.G. Lindhardt: Det religiøse liv i senmiddelalderen. i: Den danske kirkes historie. Under red. af Hal Koch og Bjørn Korerup. Bd. 3, Kbh. 1965, p. 109-207.
  7. *Ibid.* bl.a. p. 190ff.
  8. C.R. Peers: The Benedictine Nunnery of Little Marlow. i: Archaeological Journal 59:1902:p.307. citeret efter R. Gilchrist: The Archaeology of Medieval English Nunneries: A research design. i: The Archaeology of Rural Monasteries, ed. by Roberta Gilchrist and Harold Mytum. 1989 p. 251.
  9. Nanna Damsholt: Vestberlin i februar: Conference om Kvinder i Middelalderen, i: Kvindeforskning, Nyhedsbrev 1987:3:27.
  10. Bl.a. Eileen Power: Medieval People (1. udg. 1924 – flere udg.) her specielt afsnittet om Madame Eglentyne.
  11. Niels-Knud Liebgott: Dansk middelalderarkæologi, Kbh. 1989, p. 188f.
  12. *Ibid.* p. 196f.
  13. Diplomatarium Danicum (DD), Kbh. 1938-1990 / Danmarks Riges Breve (DRB), Kbh. 1938-1990, II:1:355 – 1252, 28. maj.
DD/DRB II:1:356 – 1262, 28. maj.
DD/DRB II:2:103 – 1268, 28. maj.
DD/DRB II:2:104 – 1268, 28. maj.
  14. DD/DRB II:1:357 – 1262, 8. juni.
  15. DD/DRB II:2:115 – 1268, 2. august.
  16. DD/DRB II:1:355.
  17. DD/DRB II:1:356.
  18. DD/DRB II:1:357.
  19. DD/DRB II:1:355. Om opbygning af testamenter se: Art. »Testamente. Danmark.« i: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetiden til reformationstiden (KLNLM) red. af John Danstrup og Allan Karker. Bd. 1-22, Kbh. 1956-78, 18:218-221.
  20. DD/DRB II:1:356.
  21. DD/DRB II:1:357.
  22. DD/DRB II:2:103 og 104.
  23. DD/DRB II:2:104.
  24. DRB II:2:115.
  25. DD II:1:356.
  26. DD II:1:357.
  27. DD/DRB II:1:356, 357 og II:2:103, 104.
  28. Jacobus Langebek: Scriptores rerum Danicarum medii ævi ... (SRD) I-IX, Haunia 1772-1878, IV: Tab. V.

29. DD/DRB II:2:115.
30. DD II:1:356, 357.
31. Danmarks Adels Aarvog (DAA), Kbh., 10:1893:158-67.
32. DD/DRB II:1:355.
33. Benedikts regel kap. 58.
34. Ibid.
35. Art. »Enke. Danmark« i: KLMN 3:681; Art. »Værge I. Danmark« i: KLMN 20:312-314.
36. DD/DRB II:2:103.
37. Thelma Jexlev: Middelalderlige testamenter som personalhistorisk kilde. i: Personalhistorisk Tidsskrift, Kbh., 101:1981:1:1-11; *ibid.*: Wills, Deeds, and Charters as Sources for the History of Medieval Women. i: Aspects of Female Existence. Proceedings from the St. Gertrud Symposium »Women in the Middle Ages« Copenhagen, September 1978. Ed. by B. Carle, N. Damsholt, K. Glente, E.T. Nielsen, Kbh. 1980, p. 28-40.
38. DD/DRB II:1:240 – 1257, u.d. – Andre kilder til belysning af Ingerd: DD/DRB II:1:106, 191, 192, 193, 202, 208, 209, 210, 226, 227, 285.
Ingrid Nielsen: Brude- eller nonnesløv. Om grundlæggerne af Sankt Clara og Sankt Agnes klostre i Roskilde. i: Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988, Århus 1988, p. 101-115.
39. DD/DRB II:1:380 – 1263, 17. maj.
40. DD/DRB II:2:121 (Esbern Vagnsens tilladelse til at fru Gro må gå i kloster) – [før 1268, 18. november]; DD/DRB II:2:122 [før 1268, 18. november] (1. affattelse af fru Gros testamente); DD/DRB II:2:123 – 1268, 18. november (2. affattelse af fru Gros testamente).
41. Tore Nyberg: Lists of monasteries in some thirteenth-century wills. Monastic history and historical method: a contribution. i: Mediaeval Scandinavia, Odense, 5:1972:49-72 specielt p. 55ff. og p. 60-64.
42. DD/DRB II:1:357.
43. DD/DRB II:2:103 og 104.
44. Se note 2 *op.cit.* p. 207ff.
45. DD/DRB III:3:16 – 1348, 12. april.
46. Art. »Hamsfort, Cornelius« i: Dansk Biografisk Leksikon 3. udg. (DBL), red. af Sv. Cedergreen Bech, Kbh. 1980, Bd. 5 p. 535-36.
47. DD/DRB III:2:410; 3:16; 545; 5:65; 7:377; 8:253; IV:1:314; SRD I:323 = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis (Rep) 1. rk. I-IV, udg. Kr. Erslev, William Christensen og Anna Hude, Kbh. 1894-1912; 2. rk. I-IX, udg. William Christensen, Kbh. 1928-39, 1. rk. 5739. Ser hertil I.B. Langkilde: De danske benediktinermøneklostre, p. 168ff.; 180.
48. Om introitus/ medgift/ provent se I.B. Langkilde *op.cit.* p. 165-174 og bilag p. 52-56.
49. Stephanus Hilpisch: Geschichte der Benediktinerinnen. St. Ottilien 1951, p. 26f. og 65ff.
50. A. Nocent: Die Jungfrauenweihe p. 147 i: A.G. Martimort: Handbuch der Liturgiewissenschaft I-II, Freiburg, Basel og Wien 1963-65, II kap. 6 p. 146-154.
51. DD/DRB III:1:84 – 1340, 9. december.
52. DD/DRB III:3:63; 64; 65 – Se hertil Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum Sogns Historie. 2 bd., Dalum 1959-68, Bd. I, 1 p. 57f.
53. DD/DRB III:5:65.
54. P. Thiset og P.L. Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon, Kjbh. 1904, p. 215.

55. DD/DRB II:12:114 – 1338, 8. november.
56. Hundslund: Gammeldanske diplomer. 1.-2. række, Kbh. 1959-61; 1968-69, A 1:1:41-42; Aalborg, Vor Frue Kloster: *ibid.* A 1:1:38-40.
57. DD/DRB II:2:122; 123.
58. Klosterforordningen: 1443, 8. januar – *Diplomatarium diocesis Lundensis*. Lunds ärkestifts urkundsbok (DDL) III-VI, utg. Lauritz Weibull, Lund 1900-39, III:253.
Tiendeforordningen: 1443, 7. og 8. januar – *ibid.* 250; 252.
Tolkning af disse forordninger se Niels Skyum-Nielsen: *Ærkekonge og ærkebiskop i Scandia*, Stockh.; Kbh. og Oslo, XXIII:1955-57:1-101.
59. Troels Dahlerup: Bursfelderkongregationen og Danmark. i: KS 7. Rk. 5. Bd. (1963-65): 63-77; William Christensen: Et bidrag til dansk Klosterhistorie i Christiern I's Tid. i: KS 4. Rk. 5. Bd. (1897-99) 84-125.
60. *Acta Pontificum Danica*, I-VII, Kbh. 1904-43, III:2179 – 1459, 31. juli; hertil oversættelse i: Villads Christensen: *Gudum Klosters Historie*. Ringkøbing 1913. p. 50ff. (= Særtryk af: *Hardsyssels Aarbog*, Kbh., VII:1913:87-149).
61. Cit. efter Villads Christensen *op.cit.* p. 52.
62. *Ibid.* p. 52.
63. *Ibid.* p. 54-55; oversat efter lat. tekst i William Christensen (se note 59) p. 122.
64. De ældste danske Archivregistraturer (*ÆA*) I-V, Kbh. 1854-1910, III:209:A 1 – 1466.
65. *ÆA* III:209:A 2 – 1484.
66. *ÆA* III:210:A 3 – 1484.
67. Fortid og Nutid, Kbh., I:1914-16:180 – 1492; *ÆA* III:222:B 4 – 1497; Rep 2. rk. 10127 – 1504, 25. juli; O. Nielsen: *Harsyssels Diplomatarium ...* Kbh. 1893, p. 97: nr. 91 – 1505, 1. april; Rep 2. rk. 11076 – 1508, 19. august; Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1879, p. 285 – før 1531, 24. juni.
68. Om familieforholdene se: Villads Christensen *op.cit.* p. 27-28; DAA 1912:29:447ff. art. »Hiul«; P. Ingesman: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*, Lund 1990, p. 209-11.
69. *Op.cit.*
70. DDL IV:243-44 – 1475, 22. oktober; DDL VI:414 – 1512, 11. november; P. Ingesman *op.cit.* p. 210 og note 41.
71. Fortid og nutid I:1914-16:180.
72. *Danske Magazin*, Kbh. 5. Rk. Bd. III:1893-97:162 – 1504, 25. juli.
73. *Harsyssels Diplomatarium* p. 79 nr. 81 – 1496, 29. juli.
74. *Ibid.*
75. *Ibid.*
76. Lars Bisgaard: *Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænke måde i dansk senmiddelalder*. Aarhus 1988.
77. Art. »Bølle, Eiler Madsen« i: DBL 3:139.

Summary

The Danish medieval nunneries (30 in all, 16 being Benedictine houses) have been somewhat stepmotherly treated in the literature. To remedy this, the author has made a study of the Danish Benedictine nunneries over the period from 1241 to 1536. The results were presen-

ted in the form of a thesis for the Master's degree combined with a lecture. The article, which constitutes a revised edition of the lecture, presents and discusses samples of Benedictine nuns from the 13th, 14th, and 15th centuries respectively, and demonstrates a trend in recruitment: from aristocratic widows in the earlier phase to young gentlewomen in the later – commoners being however also in evidence. Another trend is shown concerning endowments in connection with entry: from very large 'dowries' to smaller ones.

Danske universitetsprædikener i 13. årh.

Om brug af etymologisk udlægning

Af Peter Terkelsen

Blandt de overleverede prædikener fra middelalderen findes der nogle få forfattet af danskere i udlandet. To, muligvis tre, af prædikenerne stammer fra en vis Magister Nicolaus de Dacia og er udgivet med indledning og noter af T. Skat Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger III,1 (1857-59) s. 265-318. Det drejer sig om en Skt. Nikolaus prædiken, en prædiken på 17. søndag efter Trinitatis og en prædiken på 18. søndag efter Trinitatis. Rørdam har foruden en udgave af de tre prædikener også givet en oversættelse af Skt. Nikolausprædikenen.

Mens de to første i håndskriftet er tilskrevet Magister Nicolaus de Dacia, er der ikke klare indicier for forfatteren til den tredje prædiken, men Rørdam antager, at forfatteren også her er Nicolaus, idet prædikenen følger umiddelbart efter de to førstnævnte uden forfatterangivelse, hvad der ofte indicerer samme forfatter; hertil kommer et i marginen med en senere hånd skrevet N. Prædikenen rummer imidlertid væsentlige såvel tekniske forskelle som stilistiske og indholdsmæssige forskelle sammenlignet med de to første. Rørdam er opmærksom herpå, og finder at forholdet måske kan forklares ved at antage, at 3. prædiken hører til et væsentligt tidligere tidspunkt i Nicolaus' karriere.¹ Det er en almindelig antagelse, at prædikenerne stammer fra perioden efter ca. 1240², og forfatteren er muligvis ripenseren Niels Rød († 1272), som med sikkerhed har opholdt sig i Paris,³ hvor prædikenerne antagelig er blevet holdt.⁴

Af universitetsprædikener er der desuden overleveret to prædikener og indledningen (prothema) til en prædiken af en vis Magister Petrus de Dacia. Den ene, en trinitatisprædiken, foreligger nu udgivet med en omfattende indledning og beskrivelse af håndskriftets øvrige indhold af Heinrich Roos i festskriftet til prof. Franz Blatt,⁵ i tekstudgivelsen desværre med nogle uklarheder,⁶ mens den anden, en prædiken til 9. søndag efter Trinitatis, er udgivet sammen med prothemet af Heinrich Roos i *Lumen* 49 (1974) s. 20-42.⁷ I tilknytning hertil findes også udgivet en oversættelse af de to tekster af Niels Jørgen Green-Pedersen. Roos antager, at prædikenerne hører hjemme i tidsrummet 1268-75.⁸

Både prædikenerne af Petrus de Dacia og Nicolaus de Dacia er såkaldt tematiske prædikener, kendetegnet ved en høj grad af lærdom, og det er derfor den almindelige opfattelse, at de er henvendt til gejst-

ligheden.⁹ Herom vidner forfatterens store belæsthed resulterende i omfattende præcise henvisninger til kirkefædrene og den samtidige teologiske litteratur.¹⁰ Der gøres omfattende brug af samtidens skolastiske tekniske terminologi. Stilen er tør og pedantisk, næsten forelæsningsagtig, og bærer præg af en almindelig fortrolighed med de videnskabelige diskussioner »på bjerget«,¹¹ men der er også tale om en raffineret, minutøst struktureret opbygning af prædikenerne.

Prædikenernes struktur

Roos har i sin udgave af Petrus de Dacias trinitatisprædiken givet en detaljeret oversigt over prædikens struktur.¹² Der er tale om en typisk tredeling, gennemført såvel i den overordnede struktur (prothema – thema – finis) som inden for de enkelte dele; dog er tredelingsprincippet ikke helt gennemført i den parænetiske del.¹³ Også den anden Petrus de Dacia-prædiken har en tydelig tredeling.¹⁴

Det samme tredelingsprincip er anvendt af mag. Nicolaus de Dacia til fuldkommenhed i Skt. Nikolausprædikenen og i betydeligt omfang i prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis, mens den sidste prædiken har en afgørende forskellig struktur.

Skt. Nikolausprædikenen er bygget op med et prothema (s. 276-78), thema (s. 278-88) og en afslutning (s. 288-89). Thema er hentet fra Esther 15,9: *Auro fulgens et lapidibus pretiosis* og som prothema er anvendt Ordsprogenes bog 30,5; *Sermo Domini ignitus*. Prothemadelen er tredelt på grundlag af en analyse af *ignitus* eller af ildens tre egenskaber: a) *illuminare obscura* b) *inflammare combustibilia* og c) *habet vim purgativam, quia metalla purgat a scoria* med en tilsvarende tredelt allegorisk udlægning¹⁵ af tekststedet: a) *sermo Dei habet illuminare intelligentiam contra tenebras ignorantiae in Dei cognitionem* b) *sermo divinus inflammat concupiscibilem in Dei amorem et dilectionem* c) *ignis divinus habet purgare animam a sordibus vitiorum*.

Themadelen er som påvist af Anne Riising (s. 101) bygget minutøst kunsthædigt op over 6 eksempler på *lapides pretiosi* (dvs. ædelstenene chrysopas, topas, beryl, smaragd, sardonyx, chrysolit), men denne opdeling raffineres af en sontring mellem hans *eminentia status praelationis seu vitae pastoralis* markeret ved Esthercitatets *auro fulgens*, og hans *dulcedo contemplationis* markeret ved citatets *lapidibus pretiosis*. Behandlingen af hans første fortrin, hans *eminentia*, der egentlig var baseret på en allegori over *aurum*, sker ikke desto mindre ved at fremdrage den første gruppe på 3 af ædelstene (chrysopas, topas, beryl), der hver for sig kommer til at være billeder på Skt. Nikolaus' a) *altitudo scientiae*

(s. 279-81) b) *rectitudo iustitiae* (s. 281-83) og c) *austeritas poenitentiae* (s. 283-84). Denne del afsluttes (s. 284) med bemærkningen: *Patet modo primum, in quo commendatur beatus Nicolaus, ab eminentia status praelationis seu vitae pastoralis, quum dicit: »auro fulgens«.*

Herefter kan prædikanten så behandle Skt. Nikolaus' *dulcedo contemplationis* eller *dulcedo devotionis*, som han også kalder det. Det sker på grundlag af de tre andre anførte ædelstene: a) smaragden = *puritas incorruptionis* b) sardonyxen = *agilitas meditationis* og c) chrysoliten = *iucunditas aeternae refectionis*. Themadelen er således kendetegnet ved en dobbelt tredeling.

Prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis er kortere og rummer ikke noget egentligt afsluttende afsnit. Den overordnede struktur er således en tvedeling. Prothema (på grundlag af 1. Mos. 9,14: *arcum meum ponam in nubibus coeli*) er i sig selv kendetegnet ved en tvedeling på grundlag af de to karakteristika ved regnbuen, a) at den er *aqueus sive caeruleus* og b) at den er *igneus sive rubeus*. Themadelen (på grundlag af Luk. 14,10: *amice ascende superius*) lægger op til en raffineret tredelt struktur (jvf. s. 291,6ff.): A) *quod inter nos et Deum efficit amicitiam* (citats *amice*) B) *quia dat operi efficaciam* (citats *ascende*) C) *quia animam secum ducit ad coelestem gloriam* (citats *superius*). Men den sidste del springer Nicolaus tilsyneladende over i sin fortolkning. Derimod er fortolkningen af de to øvrige dele hver for sig bygget op med en tredeling (tro, håb, kærlighed), kendetegnet ved betydningen af *fides* (hhv. s. 291-2 og s. 295-6), *spes* (hhv. s. 292-3 og s. 296) og *caritas* (hhv. s. 293-4 og s. 296-8), og strukturen er yderligere raffineret ved tredelingen af afsnittet om *spes* s. 296, hvor et citat fra Højsangen (3,6) lægger op til en differentiering på grundlag af *myrrha, thus* og *universi pulveris pigmentarium*; der synes dog at være en brist, idet *thus* fortolket som *orationis devotio* ikke kommenteres.¹⁶

Prædikenen på 18. søndag efter Trinitatis er struktureret med et tvedelings- og et ikke gennemført firedelingsprincip. Som i foregående prædiken rummer den prothema og thema, ingen afslutningsdel. Prothema (ud fra Esaias 40,9: *super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion*) er struktureret i 2 dele på grundlag af to udlægninger af udtrykket *super montem*, jvf. s. 298,20ff: *mons excelsus est Christus, super quem ascenditur duobus modis*. Themadelen lægger op til en firedeling, jvf. s. 301,5: *in verbis istis quattuor debemus notare: primo, qualis debet esse, qui naviculam debet ascendere, secundo, quam naviculam debet ascendere, tertio, quod fretum sive mare debemus transfretare, et quarto, ad quam civitatem debemus tendere*. Denne klare disposition følges også op, men bliver aldrig fuldført: første punkt behandles

minutiøst i et også firedelt afsnit (s. 301-4), klart struktureret ved *primo, secundo, tertio, quartum*. Afsnittet afsluttes med bemærkningen (s. 304,10): *patet modo, qualis debet esse, qui debet naviculam ascendere*. Der var i dispositionen lagt op til som næste punkt en udlægning af *quam naviculam debet ascendere*, men det næste punkt bliver faktisk *quod est mare, quod debemus transfretare*, altså dispositionens pkt. 3. Også her har vi et minutiøst firedelt afsnit, struktureret på grundlag af fire egenskaber ved havet, der skal læses som allegori på verden: *aquae salsae* (i allegorien behandlet som *amaritudo*), *tumor, foetor* og *periculorum plenitudo*. Dispositionens pkt. 4 bliver ligesom pkt. 2 sprunget over; i stedet får vi s. 307-8 et afsnit, der behandler forudsætningerne for at vi *secure possimus transire in navicula*, struktureret igen i fire dele: vi skal a) *peccata praeterita deflere*, b) *aliena restituere*, c) *superflua etiam pauperibus erogare*, d) *puritatem mentis et cordis servare*.¹⁷

Sermo Domini – Nicolaus som sprogvidenskabsmand

Ved at strukturere themateksten i Skt. Nikolausprædikenen på grundlag af de 6 ædelstene, men således af den første gruppe illustrerer den hellige Nikolaus' *eminentia status praelationis*, den sidste hans *dulcedo contemplationis* opnår Nicolaus således, at citatets *auro fulgens* og *lapidibus pretiosis* kommer til at udgøre et samlet hele, med ædelstenesymbolikken som det overordnede, men med guldsymbolikken til en opdeling i 2 x 3. Herved får han også endevendt Esthertitatet i den grad, at kun ordet *et* står tilbage ukommenteret.

Anderledes forholder det sig tilsyneladende med prothemadelen. Den er også tredelt på grundlag af en analyse af ildens funktion og virkning, og en allegorisk fortolkning heraf, men af citatet fra Ordsprogenes Bog er det tilsyneladende kun udtrykket *ignitus*, som udsættes for fortolkning.

Det ville ligne Nicolaus dårligt ikke at udlægge resten, og vi får da også en raffineret behandling af citatets *sermo Domini*. Inden den trefoldige udlægning af *ignitus* siger Nicolaus flg.:

Dicit glossa: »sermo Dei ignitus, id est ad bonum operandum inflammans«, unde in sermo Domini dicitur serens mores.

Rørdam trykker passagen med flg. note: »Haandskriftet er aldeles tydeligt, men ogsaa aldeles meningsløst. Maaske kunde man læse: unde *et sermo D. dicitur serenans* (= rensende?) *mores*.«¹⁸ Passagen rummer det evident grammatisk problem, at vi har nominativen *sermo* efter *in*, og

det betydningsmæssige, hvad der menes med udtrykket *serens mores*. Passagen bidrager givetvis til Rørdams vurdering af håndskriftets kvalitet og hans despekt for den sproglige standard, der er kendetegnende for Nicolaus og hans samtidige.¹⁹

Tekststedet lader sig imidlertid simpelt løse. Der er ikke noget sprogligt problem, for præpositionen *in*'s styrelse er ikke nominativen *sermo*, men junkturen *sermo Domini*, og udtrykket betyder »med hensyn til udtrykket *sermo Domini*« (Nicolaus kunne i overensstemmelse med samtidens tekniske sprogbrug have præciseret udtryksformen ved brug af artiklen *li*²⁰ eller pronominet *id*²¹). Resten af sætningen udlægger betydningen af ordet *sermo Domini* = *serens mores*. Vi har her et typisk tilfælde af etymologisering, således som vi møder det i en række tilfælde i lærde prædikener, som udtryk for prædikantens lærdom, men også – som her – til at markere en raffineret overgang til et nyt afsnit. De to stavelser *ser-mo* indgår som komponenter i *ser-ens* og *mo-res*, og det giver for Nicolaus og hans tilhørere en meningsfyldt sammenhæng. *Serens mores* skal antagelig fortolkes i betydningen »det der knytter (gode) sæder sammen«. ²²

Ved at give en etymologisk forklaring på *sermo* får Nicolaus kommenteret alle enkeltheder i prothematiksten, og han får også lagt op til den hellige Nikolaus' betydning for sæderne, ja vel også givet en første antydning af den revselse af prælaterne, denne prædiken såvel som prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis rummer.

Brugen af etymologiske fortolkninger hører til det almindelige inventar i de lærde universitetsprædikener.²³ Den store udbredelse af disse virkemidler hænger sammen med den opfattelse, at ordenes form i sig selv er essentielt betydningsbærende, således som vi ser det i den teologiske litteratur og ikke mindst hos samtidens grammatikere²⁴ – og det gælder i særlig grad for åbenbaringens ord, der er hellige. Hertil kommer den enorme indflydelse fra antikken gennem kirkefædrene og grammatikerne, f.eks. Isidor.²⁵

Etymologisering (interpretatio) af navne i prædikenerne

Standardværket om universitetsprædikener er stadig M.M. Davy, *Les Sermons Universitaires Parisiens de 1230-31*, Paris 1931, der dels rummer en dag for dag fortegnelse over universitetsprædikener det pågældende år, dels publikation af en lang række af disse prædikener. I sin fyldige indledning redegør Davy med en stor eksempelsamling for brugen af etymologiske udlægninger, dog giver han så vidt jeg kan se kun eksempler på den meget udbredte etymologisering af navnestoffet, pri-

mært navne fra *GT*, som jo spillede en vigtig rolle i form af den typologiske udlægning.²⁶ Jeg har ikke i Davy's liste fundet eksempler af typen *sermo = serens mores*. Men Davy er opmærksom på typen, jvf. s. 54. Vi skal i næste kapitel se flere eksempler på denne fortolkningsmetode hos de danske prædikanter.

Hos Nicolaus ser vi en række tilfælde af navneetymologier. I Skt. Nikolausprædikenen har vi 3 eksempler:

s. 278,4: *Moses interpretatur attractus ex aquis concupiscentiae*.²⁷

Ved tilføjelsen *concupiscentiae* får Nicolaus etymologien af Moyses til at passe ind i den allegoriske udlægning af ildens funktion som den at *purgare animam a sordibus peccatorum*. Da Moses ligeledes tolkes typologisk som betegnelse for *praedicatores* lader det sig gøre at koble citatet fra 4. Mosebog 20,11 til behandlingen af prothemets *ignitus*.

s. 283,13: *Jacob interpretatur supplantator*.²⁸

Også dette er anført i forbindelse med en typologisk fortolkning for den hellige Nikolaus, der *supplantavit vitia*, indskudt i den større sekvens om beryllen som billede på Nikolaus' *austeritas poenitentiae*.

s. 288,2: *Daniel interpretatur desideriorum vir*.²⁹

Igen typologisk for den hellige Nikolaus, der *toto desiderio aeterna et coelestia desiderabat*, hvorefter Nicolaus kan give en afsluttende skildring af helgenen på hans dødsleje.

I prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis optræder én sådan navneetymologi:

s. 295,22: *Galaath interpretatur acervus testimonii*.³⁰

Udlægningen er brugt til at knytte et citat fra Højsangen (4,1) ind i understregningen af *fides/flos* som forudsætning for *ascensio animae*; etymologien *acervus testimonii* kan lede prædikanten over til omtale af *acervus martyrurum, qui fuerunt testes fidei nostrae*.

I modsætning til denne prædikens enkelstående eksempel på en sådan navneetymologi er der hele 6 eksempler i den sidste prædiken:

s. 298,6: *Sion interpretatur specula, Jerusalem interpretatur visio pacis*.³¹

Udlægningerne skal lægge op til kravet til *praedicatores* om at være *speculantes et videntes*.

s. 301,10: *Jesus interpretatur salus*.³²

Der er tale om udlægning af themacitatets *ascendens Jesus*, i forbindelse med diskussionen om *qui naviculam debet ascendere*.

s. 305,15: *Syria interpretatur sublimis, Efraim interpretatur frugifer*.³³

Etymologierne bruges til at legitimere inddragelse af Esaias 7,2 *Syria requiescet super Efraim* i udlægningen af *mare = mundus*, det afsnit, hvor havets *tumor* er billede på *mundi tumor*, d.v.s., *abundantiasuperbia*. Da *Syria = sublimis* og *Efraim = frugifer*, sluttes at citatet kan udlægges = *superbia vadit*³⁴ *ad divites*.³⁵

s. 307,14: *Luith interpretatur gena*.³⁶

Forklaringen bruges til inddragelse af Esaias 15,5 *per descensum Luith flens ascendet* i redegørelsen for kravet om at *ascendere in naviculam poenitentiae per deflectionem*. Da *Luith = gena*, er der tale om, at vi *per lacrymarum descensionem ad genas debemus ascendere*.

Man bemærker sig således en noget større brug af navneetymologier i sidstnævnte prædiken sammenlignet med de to andre, især prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis. Om de tre prædikener har samme forfatter, kan vel ikke afgøres; under alle omstændigheder kan vi registrere, at forfatteren til den sidste har gjort rigelig brug af Hieronymus' håndbog i navneforklaringer.

Etymologisering af fællesnavne

Udgangspunktet for denne diskussion var fortolkningen af udtrykket *sermo Domini* i begyndelsen af helgenprædikenen. Det er karakteristisk, måske også et fingerpeg for prædikantens videnskabelige skoling, at den sidste prædiken ganske vist har mange eksempler på navneetymologier, men den rummer ikke noget eksempel på en »videnskabelighed« à la udlægningen af *sermo*. Det har vi derimod 2 eksempler på i den 2. prædiken:

s. 296,12: *Aroma quasi aeris oma, id est redolentia*.

Det grundlæggende princip i forklaringen svarer til det, vi mødte i udlægningen af *sermo*: én eller flere komponenter i ét ord opfattes som identisk med andre ord eller komponenter deraf, og det analyserede ord kommer til at være indbegreb af disse ords betydninger. Som før nævnt er metoden udbredt, ikke mindst hos Isidor, og udgangspunktet for etymologiseringen af *aroma* er antagelig også Isidor,³⁷ ligesom Isidor gav Nicolaus første del af *sermo* (andel del kunne han selv supplere). I tilfældet *aroma* har vi den pudsighed, at Nicolaus supplerer *oma*, som han hævder må være et ord i betydningen *redolentia*. At *oma* ikke findes belagt, er ikke noget problem for Nicolaus og er iøvrigt i god overensstemmelse med etymologiseringens teori.³⁸ Etymologiseringen på dette sted tjener efter mit skøn ikke noget formål i forbindelse med udlægningen af teksten fra Højsangen (3,6). Af citatets *ex aromatibus myrrhae et thuris et universi pulveris pigmentarii* er det myrrhaen, røgelsen og de andre farvestoffer, der bruges til underinddelingen i tre dele.³⁹ Udlægningen af *aroma* bliver således hovedsagelig brugt til brillans i lærdom.

s. 297,8: *Ista ascendere debet in arborem sycomorum quae interpretatur ficus fatua.*

At figenmorbærtræet (συκομρέα) udlægges således, står antagelig helt for Nicolaus' egen regning. Han har tilsyneladende ikke ideen fra Isidor eller nogen anden antik overlevering.⁴⁰ Udlægningen har naturligvis som grundlag, at ordets sidste del -morus svarer til det græske adjektiv μῶρος.⁴¹ På dette grundlag får Nicolaus inddraget et citat fra Lukas (19,3-4) *Zacchaeus desiderabat videre Dominum, et non potuit per turbam, et ascendit in arborem sycomorum et vidit eum*. Da *sycomorus = ficus fatua = caro* kan citatet *signare carnem, super quam debet ascendere anima refrenando eam*.

Etymologi eller akustisk association?

Etymologierne tjener dels som supplement til og formidlere af allegoriske udlægninger (*sermo*, *sycomorus*, alle navneetymologier) dels som udtryk for prædikantens lærdom. Fælles for udlægningen af *sermo*, *sycomorus* og *aroma* er en lydlighed med de ord, der påstås sammenhæng med. Akustisk association spiller i denne sammenhæng en betydelig rolle, og vi kan her parallellisere med et par iøjnefaldende eksempler på udtryk, som synes at være valgt bevidst med henblik på sproglig association.

Når Nicolaus i begyndelsen af helgenprædikenen skal opremse ildens virkninger, siger han s. 276,5ff. *ignis materialis habet illuminare obscura, inflammare combustibilia, et habet vim purgativam, quia purgat metalla a scoria*. I den allegoriske udlægning heraf siger han s. 277,1ff. *habet illuminare intelligentiam contra tenebras ignorantiae in Dei cognitionem, et habet inflammare concupiscibilem in Dei amorem et dilectionem; habet etiam purgare animam a sordibus peccatorum*.⁴²

Ved ildens anden funktion bruges udtrykket *combustibilia*,⁴³ hvad der betyder »det som lader sig antænde«. Nicolaus kan som tidligere nævnt lide at brillere med intellektuel sprogbrug. *Combustibilis* har denne værlør sammenlignet med det banale *lignum*, men bemærk i den allegoriske udlægning ækvivalenten *concupiscibilem*, der er samme type afledning, med en tilsvarende specifik betydning, men her vel næppe i anden betydning end »begærlig, begær-«. ⁴⁴ Der synes at være et tydeligt sprogligt akustisk ekko mellem *combustibilia* og *concupiscibilem*.

Tilsvarende forekommer mig at gælde for de næste ækvivalenter *scoria* og *sordibus*. Det er naturligvis for denne iagttagelse et problem at den i mange ord enslydende og udskiftelige bogstavsekvens *sc-*⁴⁵ efterfølges af en bagtonevokal. Jeg kender ikke andre eksempler på *sc-* og *s-* som varianter før en bagtonevokal. Ikke desto mindre synes lydligheden iøjnefaldende på de to ord.

Det samme gælder muligvis, når Nicolaus s. 280,16 bruger ortografien *chryso-passus*, mens han ellers i hele sekvensen om chrysopasen skriver *chryso-pazus*. Den eneste øjensynlige grund til denne ændrede ortografi er, at han forinden har accentueret, hvorledes den hellige Nikolaus var udstyret med *septem oculi ... et praecipus oculus compassionis*. Skal *chryso-passus* læses som på en eller anden måde beslægtet med *com-passio*? Dette akustisk associative princip er principielt ikke langt fra udlægningen af *sermo* m.fl., men medfører også, at grænsen mellem etymologisering og akustisk stilistiske effekter, så som alliteration og rim, bliver flydende.

At der ikke er tale om overfortolkning, ses af et tilsvarende uomtvisteligt fænomen i trinitatisprædikenen af Petrus de Dacia.⁴⁶ I hans udlægning af treenhedsdogmet inddrages s. 489,25 ordene fra *Glossa interlinearis: sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus Spiritus Sanctus, Dominus Deus, non tres dii, quia una est essentia*. Hertil inddrages et påstået ikke lokaliserbart Isidorcitat:⁴⁷ *sanctus dicitur idem quod agios, id est sine terra. At agios/ἅγιος kan komme til at betyde sine terra skyldes læsning af det indledende α- som privativt og -γιος som afledt af γῆ/-γειος udtalt med iotacisme. Men passagen er ikke udtømt hermed. For citatet skal bruges til udlægning af passagen fra *Glossa inter-**

linearis, som grundlag for beskrivelse af Faderen, Sønnen og Helligånden. Petrus fortsætter med at beskrive tre karakteristiske egenskaber ved jorden: *prima proprietatis terrae est, quod est infima locatione; secunda est umbrosa obscuritate et est tertio sicca ariditate*. Og netop disse egenskaber passer hver for sig på Faderen, Sønnen og Helligånden således: *ideo dicit⁸ sanctus <Pater> sine potentiae infirmitate, quia omnipotens est et potentia eius a nullo superari potest. Et dicit sanctus Filius sine ignorantiae tenebrositate, quia Filius summe sapiens est; et sanctus Spiritus Sanctus sine infecunditatis ariditate*. Argumentationen er altså bygget således op: da *sanctus* svarer til *agios* og *agios* betyder *sine terra*, må *sanctus* også være uden jordens egenskaber. Jordens ene egenskab er at være *infima locatione*; altså vil *Sanctus Pater* være uden denne egenskab – han er *sine potentiae infirmitate*. Argumentationen forudsætter altså en identitet mellem *infimus* og *infirmus*.

Sådan kan man tilsyneladende ræsonnere. Vi kan ikke klart se, hvor skellet går mellem den »videnskabelige« etymologisering og akustisk association. Men med Petrus Helias' ord om etymologi som det, der er *secundum rei proprietatem et litterarum similitudinem*, lader de samme flydende grænser sig også registrere hos de grammatiske teoretikere.

Noter

1. T. Skat Rørdam, *Ny Kirkehistoriske Samlinger* III,1 (1857-59) s. 266ff.
2. Rørdam s. 269.
3. Rørdam s. 273f.; Anne Riising, *Danmarks Middelalderlige Prædiken*, Kbh. 1963, s. 63.
4. Den tredje prædiken rummer en klar hentydning hertil i slutningen s. 308: *Debemus induere novum hominem bene operando et Christo etiam nos conformando, et praecipue scholares, qui veniunt Parisias ad addiscendam sapientiam ... Idcirco in principio studii debetis vos scholares renovare animas vestras*.
5. *Classica et Mediaevalia Francisco Blatt septuagenario dedicata*, edenda curaverunt O.S. Due, H. Friis Johansen, B. Dalsgaard Larsen, Kbh. 1973, s. 470-95.
6. Således s. 487,12f. *in* skrevet to gange; 488,14 *ni = in*; 488,17 mon ikke *dico* er fejl for *dicit*?; 490,21 *debit = dedit*; 491,30 *auctoritattibus = auctoritatibus*; 492,9 *omni exceptione* forekommer uforståeligt; 494,1 *et* bør udgå; 494,17 den tekstkritiske bemærkning til stedet er malplaceret og meningsløs; ligeledes den tekstkritiske bemærkning til 495,1; 495,18 *immuditiā = immunditiā*. Rettelsen *dicit* til *dicitur* s. 490,7 og 9 er vel ikke nødvendig, jvf. s. 489,24.
7. Prædikenen til 9. søndag rummer ikke noget prothema, men er bygget op på grundlag af et enkelt tekststed (Esaias 56,7). Teksten er langt mere præcis udgivet; der er kun trykfejl s. 32,4 (læs *iustitiae*) og s. 33,22 (læs *infernum*). Men ortografien er normaliseret, således at en række *gængse* middelalderlatinske stavemåder er ændret. Således s. 29,12f. *tingna*; s. 30,5 *immarcessibilitatem*; s. 34,2 *abominabilia* (som *gængs* opfattes som afledt af *homo*, ikke af *omen* [den sproghistorisk korrekte etymologi]); s.

- 34,4 *hostium*. Endelig må man bemærke læsemåden s. 28,14 *cyphi* i stedet for *scyphi* – nok et indicium for den lydige identitet mellem y og i, jvf. også det nedenfor behandlede problem *scorialsordes*.
8. *Cl.Med. Fr. Blatt sept. dedicata* s. 482.
  9. Roos *Cl.Med. Fr. Blatt sept. dedicata* s. 476f.: *Lumen* 49 (1974) s. 20; Rørdam s. 275. Om *tematiske prædikener*, jvf. Riising s. 70ff.
  10. Det gælder dog ikke i samme grad for den tredje prædiken af Nicolaus, jvf. Rørdam s. 267. Her råder i langt højere grad omtrentlighed i henvisningerne.
  11. Struktureringen med *primo, secundo* osv. minder om opbygningen af den skolaske question. Se i særlig grad opbygningen af Petrus de Dacias trinitatisprædiken, f.eks. s. 491,22-494,27. I denne prædiken får vi dog også som et humoristisk pust i den ellers knastørre stil en henvisning til logikkens læresætninger s. 492,23ff.: *facit Augustinus argumentum unum VI De trinitate et dicit: Pater est deus, Filius est deus et Spiritus Sanctus est deus. Ergo <non tres> dei: Pater, Filius et Spiritus Sanctus, sed unus deus. Illud non esset bonum argumentum in vico Straminum. Si diceretur: Socrates currit, Plato currit, ergo unus currit, non sequeretur, immo plures currunt*. Jvf. også s. 492,4 hvor prædikanten undskylder de stakkels forvirrede unge scholares, når de siger *quod theologi nihil probant, sed philosophus probat* – har vi et ekko af en spirende Averroisme? (*superstitio* er rettet fra håndskriftets *sustritio*, der ikke findes belagt). Skønt lærd og på mange punkter tør er denne prædiken også kendetegnet ved en engageret og livagtig stil, jvf. således også de retoriske spørgsmål, f.eks. s. 488,21; 489,5; 491,22 o.s.v.
  12. *Cl.Med. Fr. Blatt sept. dedicata* s. 482f.
  13. Jvf. Roos s. 483.
  14. Jvf. Roos' analyse i *Lumen* 17 (1974) s. 24f.
  15. *proportionaliter ista tria sunt spiritualiter in sermone divino* s. 276,8f.
  16. Jvf. også Rørdams note 39.
  17. Pkt. b) udlægges med et påstået citat fra Salomon som *iusstitia* i betydningen: *iusstitia est reddere unicuique quod suum est*. Denne definition er ikke identisk med den udlægning af *iusstitia*, vi får i Skt. Nikolausprædikenen s. 281f. Den anderledes og noget famlende struktur kunne måske bidrage til tvivlen om, hvorvidt ophavsmanden er den samme som til de to andre prædikener. De upræcise, undertiden ligefrem fejlagtige henvisninger i teksten er andre indicier, og det kan i høj grad undre, at også en yngre og mindre skolet Nicolaus har kunnet begå bummerten s. 300 *ad Jerusalem civitatem, ubi natus est* (sc. *Jesus*). Efter min vurdering er der ikke tale om en afskriverfejl, således som Rørdam antager (note 17 ad loc.), idet *ad Jerusalem civitatem* (linie 10) tydeligt er intenderet modstillet *in Jerusalem coelestem* (linie 13).
  18. I oversættelsen (s. 309) er passagen gengivet: »Glossen hertil siger: »Herrens Ord er glødende, idet det opflammer til at gjøre det Gode«, hvorfor man ogsaa siger, at Herrens Ord renser Sæderne«.
  19. Jvf. Rørdams bemærkning s. 265-66 »Det er skrevet med en god og læselig Haand, men i høj Grad skjødesløst; ikke blot er Retskrivningen endnu mere uregelmæssig og fejlfuld, end det i Almindelighed er Tilfældet med den Tids Haandskrifter, men selve Indholdet og Sproget er behandlet med samme Skjødesløshed, saa mange Steder ere meningsløse paa Grund af oversprungne Ord og grammatikalske Fejl. Imidlertid kunne ikke alle disse Fejl tillægges Afskriveren, da selve Forfatterne fra den Tid mishandlede det latinske Sprog efter yderste Evne baade med Hensyn til Orddannelse og Ordføjning, og derfor kunne ogsaa en stor Del af Fejlene uden Betænkning tillægges Mag. Nikolaus«.

- De fleste af Rørdams rettelser er givetvis nødvendige, dog er rettelserne s. 281,1 i *impertiendo* fra håndskriftets *impendendo* (med henblik på harmoni med s. 282,3 *imperti*) unødvendig. Det overleverede udtryk *opera misericordiae indigentibus largiter impendendo* er helt idiomatisk (jvf. *Lexicon Mediae Latinitatis Danicae* s.v. *impendo* 2. med relevante tekstbelæg), understøttet af adverbiet *largiter*. Om rettelserne *exemplum* til *exemplo* s. 292,18 jvf. Petrus de Dacia (*Cl. Med. Fr. Blatt sept. dedicata*) s. 493,26. 28.
20. Altså skrevet *in li sermo Domini*, jvf. f.eks. Martinus de Dacia (*Opera*, ed. H. Roos, Kbh. 1961) s. 103,11 m.m.
21. Jvf. således prædikenen til 18. søndag efter Trinitatis s. 298,23 *super id super montem* = »angående udtrykket *super montem*«.
22. Nicolaus broderer sandsynligvis videre på den etymologi, han kan læse hos Isidor, *Etym.* VI 8,3: *sermo autem dictus, quia inter utrumque seritur*. Etymologien er (tilfældigvis) måske i overensstemmelse med sandheden, jvf. Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue Latine*, s. vv. *sermo*, *sero*. Den var iverdigt gangbar i antikken, således hos Plautus, *Mil.* v. 700: *sermones serat*, Vergil, *Aen.* VI 160: *multa inter sese vario sermone serebant* (jvf. også den antikke Vergilkommentator Servius' note), Varro, *De Lingua Latina* 6, 64, der tager udgangspunkt i *series*, også beslægtet med *serere*. Et fortrinligt opslagsværk til antikke etymologiske forklaringer er nu R. Maltby, *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Leeds 1991.
23. Jvf. Riising s. 104; M.M. Davy, *Les Sermons Universitaires Parisiens de 1253-1231*, Paris 1931, s. 54ff.
24. F.eks. modistgrammatikeren Martinus de Dacia (*Opera*, ed. H. Roos, Kbh. 1961, s. 36-7), der vil forklare hvorfor de to ord for sten *lapis* og *petra* er hhv. maskulinum og femininum. Forholdet hænger angiveligt sammen med, at førstnævnte ord rummer en aktiv kraft, idet det betyder *laedens pedem* (den der sårer foden), mens sidstnævnte er passivisk, idet det betyder *pede trita* (den der bliver trådt ned af foden). Denne halsbrækkende etymologiske metode er den samme som den, Nicolaus benytter sig af, at lade ét ord rumme betydningen af to. Metoden er også Isidors, og mens etymologien for *lapis* (måske bedre i akkusativformen *lapidem*, der jo kom til at dominere i vulgærsproget) er hentet fra Isidor XVI 3,1, er etymologien for *petra* måske Martinus' egen opfindelse.
- Et indtryk af metodens udbredelse fås hos Petrus Helias, *Summa super Priscianum*, I,2, og i særlig grad i den anonyme traktat (Bodleian Library MS. Laud Lat. 67, fol. 23^{ab}) citeret i R.W. Hunt, *Collected Papers on the History of Grammar in the Middle Ages*, Amsterdam 1980, s. 155, f.eks. flg. eksempler: *oratio quasi oris ratio, lapis ledens pedem, fenestra ferens nos extra, cadaver caro data vermibus, amicus animi custos* (Af disse etymologier er *oratio, lapis* og *amicus* antikke, jvf. henvisningerne i Maltby [n. 22]). Om metoden siger Petrus Helias loc. cit.: *Ethimologia ergo est expositio alicuius vocabuli per aliud vocabulum sive unum sive plura magis nota secundum rei proprietatem et litterarum similitudinem ut lapis quasi ledens pedem, fenestra quasi ferens nos extra. Hic enim rei proprietates attenditur et litterarum similitudo observatur*. Der er altså tale om 1) en overensstemmelse m.h.t. den pågældende tings egenskab 2) en lighed m.h.t. stavning – men ikke et krav om fuldstændig overensstemmelse, jvf. nedenfor om problemet *infimus/infirmus* hos Petrus de Dacia.
25. Jvf. Davy loc. cit.
26. S. 54ff. I de middelalderlige teoretikers terminologi er der snarere tale om *interpretatio*, jvf. Petrus Helias-stedet (ovenfor n. 24): *differt autem (sc. ethimologia) ab interpretatione que est translatio de una loquela in aliam. Ethimologia vero fit sepius in*

eadem loquela. Man bemærke sig også standardudtrykket i de flg. eksempler *interpretatur*, mens der om *sermo*-etymologien bruges udtrykket *dicitur*, om *aroma* (nedenfor s. 38) bruges udtrykket *quasi*, jvf. den i n. 24 citerede anonyme traktat.

Hos kirkefædrene er *interpretatur* den gængse terminus til angivelse af oversættelse og/eller udlægning af et ikke latinsk ord, i vores sammenhæng hebraisk navnestof; om anvendelsen af udtrykket se f.eks. *Thesaurus Linguae Latinae* VII 1 sp. 2261, 19ff., spec. 58ff. Men også *etymologia* anvendes i denne sammenhæng, jvf. f.eks. Isidorstedet n. 32 og Hieronymuspassegen n. 33.

Som det fremgår af de flg. eksempler, har i denne sammenhæng særligt Hieronymus' oversigtsværk *Liber interpretationis Hebraicorum nominum* (udg. i Corp. Christ. 72, s. 59-161) været en guldgrube for udlægningerne. Hertil kommer Hieronymus' *Hebraicae quaestiones in libro Geneseos* (udg. sammesteds s. 1-56; begge Hieronymustekster vil iflg. gængs praksis blive citeret med henvisning til pagineringen i Lagardes udg.). Også fra f.eks. Augustin og ikke mindst Isidor kan der have været indflydelse.

27. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* s. 14,1: *Moyses vel Moses adtrectans vel palpans aut sumptus ex aqua sive adsumptio*, jvf. s. 65,8; de øvrige steder hos Hier., f.ex. s. 73,20, kun *Moyses palpans sive liniens* el. lign. Isidor VII 6,46: *Moyses interpretatur sumptus ex aqua*. Er Nicolaus' *attractus* en reminiscens af Hieronymus' *adtrectans*?
28. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* f.eks. s. 7,19: *Iacob subplantator*; *Hebr. quaest.* s. 43,18: *Iacob supplantator interpretatur*. Isidor VII 7,5: *Jacob subplantator interpretatur, sive quod in ortu plantam nascentis fratris apprehenderit sive quod postea fratrem arte deceperit*. Jvf. også f.eks. Augustin, *In psalm.* 147,28.
29. Jvf. *Vulg. Dan.* 10,11: *dixit ad me Daniel vir desideriorum*. Aug., *In psalm.* 132,5: *in nomine Danielis, qui etiam vir desideriorum est appellatus*. Isidor VII 8,9: *Hic (sc. Daniel) et desideriorum vir appellatus est, quia panem desiderii non manducavit et vinum concupiscentiae non bibit*. navnet findes så vidt jeg kan se ikke udlagt i nogen af de to Hieronymustekster. Bemærk her, at Augustin og Isidor svarende til bibelteksten anfører *vir desideriorum* som et tilnavn. Nicolaus derimod anfører tilnavnet som *interpretatio*.
30. Jvf. *Vulg. Gen.* 31,47ff. Hier., *Lib. interpr.* s. 7,4: *Galaad acervus testimonii sive transmigratio testimonii*; ligeledes s. 13,17; forklaringen gives udførligt i *Hebr. quaest.* s. 50,26ff. Jvf. også Aug., *In psalm.* 59,9: *Galaad...interpretatur...acervus testimonii*. Jeg er B. Dalsgaard Larsen taknemlig for denne og de i n. 33 anførte referencer til Augustin. Hos Isidor kan man tilsyneladende ikke finde nogen udlægning af Galaad.
31. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* s. 39,25: *Sion specula vel speculator sive scopulus*; ligeledes s. 43,12 m.fl., s. 50,9 m.fl.: *Ierusalem visio pacis*. Isidor VIII 1,5-6: *pro peregrinatione autem praesenti Ecclesia Sion dicitur, eo quod ab huius peregrinationis longitudine posita promissionem rerum caelestium speculetur; et idcirco Sion, id est speculatio, nomen accepit. Pro futura vero patriae pace Hierusalem vocetur. Nam Hierusalem pacis visio interpretatur*. Jvf. ligeledes XV 1,5: *in ipsa est et Sion, quae interpretatur speculatio eo quod in sublimi constructa sit et de longe venientia contempletur*. Jvf. også Aug., *In psalm.* 64,3. Bemærk i vores tekst udlægningen *specula*, ikke *speculatio*.
32. Jvf. *Matth.* 1,21. Hier., *Lib. interpr.* s. 78,4: *Iesus salus vel salvator*, de øvrige steder, f.eks. s. 13,28, kun *salvator*. Isidor VII 2,7-8: *Iesus Hebraice, Graece σωτήρ, Latine autem salutaris sive salvator interpretatur, pro eo quod cunctis gentibus salutifer venit. Etymologiam autem nominis huius etiam Evangelista significat dicens: »Vocabis nomen eius Salvator quia ipse salvum faciet populum suum«.*

33. Hier., *Lib. interpr.* f.eks. s. 71,17: *Syria sublimis iuxta hebraeam etymologiam*. Aug., *In psal.* 59,2: *Syria interpretatur sublimis*. Hier., *Lib. interpr.* f.eks. s. 5,26: *Ephraim frugifer sive crescens*. Aug., *In psalm.* 59,9: *Ephraem fructificatio interpretatur*. Isidor behandler *Syria* XIV 3,16-17, men giver ingen sådan oplysning. I sin udlægning af *Ephraim* VII 7,21 noterer Isidor: *Ephraim eo quod auxerit eum Deus, et hoc vocabulo in linguam nostram transfertur augmentum*.
34. Rørdams rettelse *vadit* til *cadit* distancerer udlægningen fra citatets *requiescet*.
35. Udlægningen forudsætter identifikation af *sublimis* med *superbia* og af *frugifer* med *dives*.
36. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* s. 50,11: *Luith maxillae sive genae*.
37. Jvf. Isidor XVII 8,1: *nomen autem aromata traxisse videtur, sive quod aris inposita divinis invocationibus apta videantur, seu quod sese aeri inserere ac misceri probantur*. Isidor opfatter således ordet som beslægtet med enten *ara* eller *aër*.
38. Jvf. den anonyme traktat (MS. Laud Lat. 67 fol. 23^b) henvist til i n. 24: *Et ethimologia quandoque fit per vocem non significativam, ut imago quasi imitago, quandoque per significativam*.
39. Jvf. s. 36.
40. Jvf. Isidor XVII 7,20: *sycomorus sicut et morus Graeca nomina sunt. Dictus autem sycomorus eo quod sit folia similis moro*. Jvf. også Maltby (n. 22) s.v.
41. Ordet optræder også i latin, f.eks. hos Plautus, *Mil.* 672. Principielt er Nicolaus' udlægning et eksempel på *interpratio*, jvf. n. 26.
42. Jeg citerer Rørdams nødvendige rettelse *illuminare* for håndskriftets *inflammare*.
43. Ordet belagt hos en vis Rufinus i 11. årh., jvf. Blaise, *Dictionnaire Latin-Français des auteurs du Moyen Age*, s.v. *combustibilis*.
44. Jvf. *Lexicon Mediae Latinitatis Danicae* s.v., men jvf. også Blaise (ovenfor n. 43) s.v.
45. Jvf. f.eks. *Lex. Med. Lat. Dan.* s.vv. *cedo, cellerarius*. Jvf. også den overleverede læsemåde i Petrus de Dacias prædiken til 9. søndag efter Trinitatis, *Lumen* 17 (1974) s. 28,14 *cyphi* i stedet for *scyphi*, omtalt ovenfor n. 7. Vi har måske en parallel til *scoria* – *sordes* i trinitatsprædikenen af Petrus de Dacia s. 487,13: *verbum creatum sensibile ... a Verbo increato capit sapientiam*. Er der en intenderet lydlig overensstemmelse mellem *capit* og *sapientiam*?
46. Prædikenen på 9. søndag efter Trinitatis er ikke tyngt af den accentuering af lærdommen, som kendetegner trinitatsprædikenen. Stilen er lettere (jvf. også Roos' indledning s. 25: »I modsætning til trinitetsprædikenen ... har denne prædiken en mere praktisk tendens«). Det er også karakteristisk, at etymologisering ikke spiller nogen rolle, således kun s. 29,14ff.: *tigna dicuntur a tego, tegis. Super tigna sunt tegulae quae tegunt tigna et significant castitatem, quae operit multitudinem peccatorum*.
47. Jvf. i stedet henvisningerne til Origenes, Theodoret og Thomas Aquinas i Roos' note s. 490. Stedet er iøvrigt udførligt diskuteret af Roos s. 484.
48. Læsemåden *dicit* i overensstemmelse med håndskriftet (2 gange), jvf. ovenfor n. 6.

Deutsche Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die gelehrten Predigten der dänischen Theologen Nicolaus und Petrus de Dacia, die Mitte des 13. Jahrhunderts wahrscheinlich in Paris tätig waren. Wie schon allgemein bekannt und vom Herausgeber der Petruspredigten Heinrich Roos ausführlich gezeigt,

findet sich sowohl in der zum Teil raffinierten Struktur wie auch in den Einzelheiten eine nahe Beziehung zu den übrigen gleichzeitigen Wissenschaften, z. B. zur Logik und Grammatik. Letzteres zeigt sich in der Erklärung von Wörtern mit Hilfe für uns gewaltsamer Etymologien, die wir in den gelehrten Predigten überhaupt sowie auch bei den beiden dänischen Theologen verbreitet finden. Eine dem Nicolaushererausgeber Rørdam unverständliche Stelle (*Ny Kirkehistoriske Samlinger* III,1 S. 276) in *sermo Domini dicitur serens mores* wird als etymologische Auslegung erklärt (*ser-mo = ser-ens mo-res*), und es wird dargelegt, wie Nicolaus anderswo dieselbe Methode verwendet hat. Häufig in den Universitätspredigten ist auch die Auslegung hebräischer Namen, die sogenannte *interpretatio*, die sich auch bei Nicolaus de Dacia findet, besonders in der dritten Predigt, deren Echtheit aber umstritten ist. Diese Nameninterpretationen sind zum größten Teil dem Hieronymischen Traktat *Liber interpretationum Hebraicorum nominum* entnommen. Mit den etymologischen Auslegungen von *sermo* u. dgl. verwandt scheinen Beispiele akustischer Assoziation zu sein, z. B. zwischen *infirmus* und *infirmus*, *scoria* und *sordes*, die wohl in den Predigten nicht nur der klanglichen Ähnlichkeit wegen zu einander in Beziehung gesetzt werden; vielmehr scheint den Verfassern diese äußere Ähnlichkeit der Wörter auch irgendeinen Bedeutungszusammenhang zu schaffen.